media
vot
supunere
putere
progres
curaj
victorie
economic
alegeri
democrație
teamă
globalizare
represiune
timothy snyder
teroare
represiune
minciună
fascism
despre
etică
progres
tiranie
douăzeci de lecții
ale secolului xx
adevăr
loialitate
nazism
speranță
etică
autoritarism
supunere
minciună
curaj
fascism
vigilență
pericol
vot
teamă
presă
comunism
democrație
putere
partid unic
ISTORIE
TREI

„Snyder este un intelectual în plină ascensiune, cu o voce în viața publică, nemetător să realizeze conexiuni îndrăznețe între trecut și prezent."

– New York Times

Colecție coordonată de
Livia Szász

timothy snyder

despre tiranie

douăzeci de lecții ale secolului xx

Traducere din engleză de
Smaranda Câmpeanu

TREI

EDITORI:
Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

DIRECTOR EDITORIAL:
Magdalena Mărculescu

REDACTOR:
Ondine-Cristina Dascăliţa

DIRECTOR PRODUCŢIE:
Cristian Claudiu Coban

DTP:
Florin Paraschiv

CORECTURĂ:
Mădălina Geambaşu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
SNYDER, TIMOTHY
Despre tiranie: Douăzeci de lecţii ale secolului XX /
Timothy Snyder; trad. din engleză de Smaranda Câmpeanu. –
Bucureşti: Editura Trei, 2018
ISBN 978-606-40-0313-3

I. Câmpeanu, Smaranda (trad.)

94

Titlul original: *On Tyranny. Twenty Lessons from the Twentieth Century*
Autor: TIMOTHY SNYDER

Copyright © Timothy Snyder 2017

Copyright © Editura Trei, 2018
pentru prezenta ediţie

O.P. 16, Ghişeul 1, C.P. 0490, Bucureşti
Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20
E-mail: comenzi@edituratrei.ro

www.edituratrei.ro

În politică, a te lăsa indus în eroare nu este o scuză.

– Leszek Kołakowski

CUPRINS

Prolog: Istorie şi tiranie / 9

1. Să nu te supui anticipat / 17

2. Să aperi instituțiile / 25

3. Să te fereşti de statul cu partid unic / 31

4. Să îți asumi responsabilitatea pentru cum se înfățişează lumea / 39

5. Să respecți etica profesională / 47

6. Să te temi de trupele paramilitare / 53

7. Să cântăreşti bine lucrurile, dacă trebuie să porți o armă / 61

8. Să ieşi în evidență / 67

9. Să te porți frumos cu limba noastră / 79

10. Să crezi în adevăr / 87

11. Să investighezi / 97

12. Să priveşti oamenii în ochi
şi să stai de vorbă cu ei / 109

13. Să fii prezent fizic în viaţa politică / 113

14. Să îţi creezi o viaţă privată / 119

15. Să îţi aduci contribuţia la cauzele bune / 127

16. Să înveţi de la colegii tăi din alte ţări / 133

17. Să recunoşti cuvintele periculoase / 139

18. Să îţi păstrezi calmul când survin
lucruri inimaginabile / 145

19. Să fii patriot / 155

20. Să fii cât de curajos poţi / 161

Epilog: Istorie şi libertate / 163

Prolog

Istorie şi tiranie

Istoria nu se repetă, dar ne instruieşte. Pe când dezbăteau textul Constituției Statelor Unite, Părinții Fondatori au ținut cont de învățămintele istoriei pe care o cunoşteau. Preocupați ca republica democratică pe care o proiectau să nu se prăbuşească, au examinat felul în care democrațiile şi republicile din Antichitate s-au transformat în oligarhii şi imperii. După cum ştiau şi ei prea bine, Aristotel avertizase că inegalitatea aducea cu sine instabilitate, în vreme ce Platon considera că demagogii profitau de dreptul la liberă exprimare pentru a-şi consolida statutul de tirani. Punând piatra de temelie a unei republici democratice bazate pe legi şi înființând un sistem al echilibrului şi controlului puterilor în stat, Părinții Fondatori încercau să evite răul

pe care şi ei, la fel ca filosofii din Antichitate, îl numeau *tiranie*. Părinţii Fondatori aveau în minte uzurparea puterii de către un singur individ sau grup, ori sustragerea conducătorilor de la prevederile legii pentru atingerea unui interes propriu. O bună parte a dezbaterii politice ce a urmat în Statele Unite a avut ca temă tirania în cadrul societăţii americane: exercitată asupra sclavilor sau a femeilor, de exemplu.

Aşadar, consultarea istoriei ori de câte ori este periclitată ordinea politică este o tradiţie americană prin excelenţă. Dacă astăzi ne temem că experimentul american ar putea cădea pradă tiraniei, putem să urmăm exemplul Părinţilor Fondatori şi să reflectăm la istoria altor democraţii şi republici. Vestea bună este că putem găsi exemple mai recente şi mai relevante decât cele oferite de Roma şi Grecia antică. Vestea proastă este că istoria democraţiei moderne este marcată deopotrivă de declin şi de eşec. De când şi-au declarat

coloniile americane independenţa faţă de o monarhie britanică pe care Fondatorii o considerau „tiranică", istoria europeană a cunoscut trei episoade democratice de o importanţă crucială: cel de după Primul Război Mondial, din 1918, cel de după al Doilea Război Mondial, din 1945, şi cel de după căderea comunismului, din 1989. Multe dintre democraţiile constituite în aceste momente de cotitură au eşuat, în împrejurări care, din anumite puncte de vedere, se aseamănă cu cele în care ne aflăm şi noi astăzi.

Istoria ne poate familiariza cu anumite situaţii şi poate emite avertismente. La sfârşitul secolului XIX, la fel ca la sfârşitul secolului XX, extinderea comerţului global a dat naştere la aşteptări cu privire la progresul economic. La începutul secolului XX, la fel ca la începutul secolului XXI, aceste speranţe au fost puse la încercare de noi viziuni ale unei politici de masă, în care un conducător sau un partid pretindea că ar fi reprezentat în mod direct voinţa

poporului. În anii 1920 şi 1930, democraţiile europene au luat calea autoritarismului de dreapta şi a fascismului. În anii 1940, Uniunea Sovietică, înfiinţată în 1922, a reuşit să-şi impună modelul comunist în Europa. Istoria europeană a secolului XX ne dovedeşte că societăţile se pot nărui, că democraţiile se pot prăbuşi, că etica poate să dispară şi că oameni obişnuiţi se pot trezi stând pe marginea unor gropi comune, cu armele în mâini. Ne-ar fi extrem de folositor astăzi să înţelegem de ce s-au petrecut aceste lucruri.

Atât fascismul, cât şi comunismul au fost replici date globalizării: inegalităţilor reale şi palpabile pe care globalizarea le genera şi aparentei neputinţe a democraţiilor de a le face faţă. Fasciştii au respins raţiunea în numele voinţei, negând adevărul obiectiv în favoarea unui mit glorios formulat de nişte conducători care pretindeau că ar vorbi în numele poporului. Au dat un chip globalizării, susţinând că provocările complexe pe care le aducea cu

sine erau rezultatul unei conspirații împotriva națiunii. Fasciştii au deținut puterea timp de vreo două decenii şi au lăsat în urmă o moştenire intelectuală intactă, care devine pe zi ce trece mai relevantă. Comuniştii au rămas la putere o perioadă mai lungă de timp, aproape şapte decenii în Uniunea Sovietică şi mai bine de patru decenii în cea mai mare parte a Europei de Est. Ei au propus un regim condus de o elită de partid disciplinată, cu o ideologie unică, ce avea să poarte societatea către un viitor sigur, conform unor legi aparent imuabile ale istoriei.

Am fi tentați să credem că moştenirea noastră democratică ne protejează automat de asemenea amenințări. Acesta este însă un reflex înşelător. De fapt, precedentul creat de Părinții Fondatori ne cere să examinăm istoria pentru a înțelege în profunzime cauzele tiraniei şi a găsi răspunsul potrivit. Americanii din zilele de astăzi nu sunt mai înțelepți decât europenii care au văzut democrația căzând

pradă fascismului, nazismului sau comunismului în secolul XX. Singurul nostru avantaj este că putem învăța din experiența lor. Acum este momentul potrivit să facem acest lucru.

Această carte prezintă douăzeci de lecții ale secolului XX, adaptate la realitățile de astăzi.

DESPRE TIRANIE

1

Să nu te supui anticipat

Mare parte din puterea pe care autoritarismul ajunge să o dețină îi este acordată de bunăvoie. În vremuri asemenea celor prezente, oamenii anticipează dorințele viitoare ale unui guvern mai represiv, după care îi vin în întâmpinare din proprie inițiativă. Un cetățean care se adaptează astfel situației îi arată de fapt puterii de stat cât de departe poate aceasta merge.

Obedienţa anticipativă este o tragedie politică. Poate că iniţial conducătorii nici nu au ştiut că cetăţenii ar fi fost dispuşi să renunţe la o anumită valoare sau un anume principiu. Poate că un nou regim nici nu a avut la început mijloacele directe de a-şi influenţa cetăţenii într-o anume direcţie. După alegerile din Germania din 1932, în urma cărora au ajuns la putere naziştii, sau alegerile din Cehoslovacia din 1946, soldate cu victoria comuniştilor, următorul pas decisiv a fost obedienţa anticipativă. Pentru că atât în Cehoslovacia, cât şi în Germania au existat suficienţi indivizi care să-şi ofere serviciile noilor conducători, naziştii şi comuniştii şi-au dat seama că puteau efectua rapid o schimbare de regim radicală. Primele gesturi nechibzuite de supunere nu au mai putut fi apoi revocate.

La începutul anului 1938, Adolf Hitler, care la acel moment își asigurase deja puterea în Germania, amenința să anexeze învecinata Austrie. După ce cancelarul austriac a cedat presiunilor, obediența anticipativă de care au dat dovadă austriecii a fost cea care a decis soarta evreilor din Austria. Naziștii austrieci au arestat evrei și i-au obligat să frece cu peria străzile orașului pentru a înlătura simbolurile Austriei independente. Important de consemnat este și faptul că până și populația care nu nutrea convingeri naziste a privit aceste scene cu interes și chiar cu amuzament. Naziștii care țineau registre cu proprietățile evreiești au furat tot ce au putut. De reținut este că și restul populației, oameni care nu erau naziști, li s-a alăturat în acest jaf. După cum își amintea și gânditoarea Hannah Arendt, „când trupele germane au invadat țara, iar vecini ne-evrei au început să jefuiască locuințele evreilor, evreii austrieci au început să se sinucidă".

Obedienţa anticipativă a austriecilor din martie 1938 i-a arătat înaltei conduceri naziste cât de departe putea aceasta merge. În luna august a aceluiaşi an, la Viena, Adolf Eichmann a înfiinţat Biroul Central pentru Emigraţia Evreiască. În noiembrie 1938, urmând exemplul Austriei din martie, naziştii germani au organizat pogromul naţional cunoscut sub numele de *Kristallnacht*.

În 1941, când Germania a invadat Uniunea Sovietică, trupele SS au venit cu iniţiativa de a elabora metode de ucidere în masă fără să primească vreun ordin în acest sens. Au intuit ce îşi doreau superiorii lor şi le-au arătat că acel lucru era posibil. Evenimentele care au urmat au întrecut chiar şi aşteptările lui Hitler.

Într-o primă fază, obedienţa anticipativă înseamnă adaptarea instinctivă, netrecută prin filtrul gândirii, la o nouă situaţie. Oare numai nemţii se fac vinovaţi de asemenea lucruri? Examinând atrocităţile comise de nazişti, psihologul Stanley Milgram de la Universitatea

Yale a dorit să demonstreze că un tip de personalitate deosebit de autoritară putea explica comportamentul nemților. Pentru a-şi testa teoria, a elaborat un experiment, dar nu a primit permisiunea de a-l pune în practică în Germania. Aşa că a efectuat experimentul în 1961, în clădirea Universității Yale — cam în aceeaşi perioadă în care Adolf Eichmann era judecat la Ierusalim pentru rolul jucat în Holocaust.

Milgram le-a spus subiecților săi (câțiva studenți de la Yale şi locuitori din New Haven) că, în cadrul unui experiment, aveau să aplice şocuri electrice altor participanți la acest exercițiu. De fapt, oamenii cărora li se administrau şocurile electrice se aflau de cealaltă parte a unui geam şi erau de conivență cu Milgram, prefăcându-se doar că sufereau de pe urma şocurilor. Pe măsură ce subiecții experimentului aplicau (ceea ce ei credeau a fi) şocuri electrice unor persoane care (credeau ei) participau la studiu, ei aveau parte de o privelişte îngrozitoare. Oameni pe care nu îi cunoşteau

şi cu care nu aveau nimic de împărţit sufereau teribil — lovind cu pumnul în geamul de sticlă şi acuzând dureri de inimă. Chiar şi în aceste condiţii, majoritatea subiecţilor au ascultat instrucţiunile lui Milgram şi au continuat să aplice (ceea ce credeau a fi) şocuri de o intensitate tot mai mare până în momentul în care victimele se aflau, chipurile, la un pas de moarte. Chiar şi cei care nu au mers până la capăt şi nu au luat parte la (aparenta) moarte a altor fiinţe umane au părăsit încăperea fără să se intereseze măcar de starea de sănătate a colegilor lor.

Milgram a înţeles că oamenii sunt incredibil de receptivi la reguli noi impuse într-un cadru nou. Au o înclinaţie surprinzătoare de a face rău şi de a ucide alţi oameni pentru un nou scop, în condiţiile în care o nouă autoritate le cere acest lucru. „Puterea supunerii era atât de mare, şi-a amintit Milgram, încât nici nu mai aveam de ce să mai repet experimentul şi în Germania."

2

Să aperi instituțiile

Instituțiile sunt cele care ne ajută să ne păstrăm în limitele bunei-cuviințe. Dar au nevoie şi de aportul nostru. Nu vorbi despre „instituțiile noastre", dacă nu ți le asumi, acționând în numele lor. Instituțiile nu se protejează singure. Se prăbuşesc una după alta dacă nu sunt apărate de la bun început. Aşa că alege o instituție de care îți pasă — un tribunal, un ziar, o lege, un sindicat — şi ține-i partea.

În general, avem tendința de a ne închipui că instituțiile vor face automat față celor mai directe atacuri. Aceasta a fost şi greşeala făcută de unii evrei germani după formarea guvernului nazist al lui Hitler. Pe 2 februarie 1933, de exemplu, un ziar de seamă dedicat evreilor germani a publicat un articol pe tema acestei încrederi oarbe:

> Nu suntem de acord cu teoria conform căreia domnul Hitler şi prietenii săi, care acum au obținut în sfârşit puterea pe care şi-o doreau de atâta timp, vor pune în practică planurile prezentate [în ziarele naziste]; nu îi vor priva dintr-odată pe evreii germani de drepturile lor constituționale şi nici nu îi vor închide în ghetouri sau abandona

> invidiei ori pornirilor criminale ale gloatei. Nu pot face asta pentru că o serie de factori decisivi țin sub control exercițiul puterii... şi este evident că nu vor să meargă pe acest drum. În momentul în care un guvern acționează în calitate de putere europeană, atitudinea generală este una de reflecție etică asupra a ceea ce are mai bun şi de distanțare față de reactivarea unei poziții ostile anterioare.

Iată părerea împărtăşită de mulți oameni raționali în 1933 — asemănătoare cu gândirea majorității oamenilor raționali de astăzi. Greşeala este că plecăm de la premisa că liderii care au ajuns la putere pe cale instituțională nu au cum să schimbe sau să distrugă aceste instituții — chiar şi în condițiile în care au anunțat că vor face exact acest lucru. Uneori revoluționarii chiar intenționează să distrugă dintr-odată toate aceste instituții. Aceasta a fost abordarea bolşevicilor ruşi. Câteodată

instituțiile sunt private de vitalitate şi utilitate, transformate într-un simulacru a ceea ce au fost cândva, ajungând mai degrabă să susțină noua ordine decât să i se opună. Este ceea ce au numit naziştii *Gleichschaltung*.

În mai puțin de un an, ordinea nazistă s-a consolidat. Până la sfârşitul lui 1933, Germania devenise un stat cu partid unic, în care toate instituțiile majore fuseseră subminate. În luna noiembrie a aceluiaşi an, autoritățile germane au organizat alegeri parlamentare (nu a existat niciun partid de opoziție) şi un referendum (asupra unei chestiuni al cărei răspuns „corect" se ştia dinainte) pentru a confirma noua ordine. Chiar şi unii evrei germani au votat aşa cum îşi doreau liderii naziști, sperând că acest gest de loialitate îi va ajuta să se integreze în noul regim. Dar era o speranță vană.

3

Să te fereşti de statul cu partid unic

Partidele care au schimbat ordinea în stat şi şi-au suprimat rivalii nu au fost omnipotente de la bun început. Au exploatat un moment istoric pentru a le face viaţa politică imposibilă rivalilor lor. Aşa că susţine sistemul multipartid şi apără regulile alegerilor democratice. Votează, cât mai poţi, la alegerile locale şi generale. Ia în calcul o candidatură.

Probabil că Thomas Jefferson nu a spus niciodată că „prețul libertății este vigilența perpetuă", dar alți americani ai vremii sigur au rostit aceste cuvinte. În zilele de astăzi, când ne gândim la această maximă, ne imaginăm propria noastră vigilență onestă, direcționată înspre exterior, împotriva altor entități ostile şi necugetate. Considerăm că suntem un oraş aflat în vârful unei coline, un bastion al democrației, care scrutează orizontul pentru a depista amenințări ce vin din afară. Însă înțelesul citatului era cu totul diferit: se referea la faptul că, având în vedere natura umană, democrația americană trebuia apărată de *acei americani* care ar putea să profite de libertățile pe care ea le oferă, provocându-i astfel sfârşitul. Cel care a spus că „prețul libertății este

vigilența perpetuă" a fost aboliționistul american Wendell Phillips. El a mai adăugat că „mana libertății populare trebuie culeasă zilnic, căci altfel va putrezi".

Istoria democrației europene a confirmat aceste cuvinte înțelepte. Secolul XX a fost martorul unor încercări sincere de a extinde acest model şi a înființa democrații durabile. Cu toate acestea, democrațiile formate după Primul Război Mondial (şi al Doilea) s-au prăbuşit adesea atunci când puterea a fost preluată de un partid unic printr-o combinație de alegeri constituționale şi lovituri de stat. Un partid încurajat de un rezultat favorabil obținut la alegeri sau motivat de ideologie, sau ambele, ar putea schimba sistemul din interior. Victoriile repurtate de fascişti, nazişti sau comunişti în cadrul alegerilor din anii 1930 sau 1940 au fost urmate de un amestec de spectacol public, represiune şi anihilarea opoziției, prin ceea ce a ajuns să fie cunoscut ca tactica „feliei de salam". Majoritatea oamenilor nu

mai gândeau limpede, unii au fost întemnițați, iar alții depăşiți de situație.

Eroul principal al unui roman scris de David Lodge spune că atunci când faci dragoste pentru ultima dată nu ai habar că o faci pentru ultima dată. La fel este şi cu alegerile. Unii dintre germanii care au votat pentru Partidul Nazist în 1932 fără îndoială că înțelegeau prea bine că acele alegeri ar fi putut să fie ultimele alegeri libere al căror rezultat avea să conteze, dar majoritatea nu era conştientă de acest lucru. Unii dintre cehii şi slovacii care au votat pentru Partidul Comunist Cehoslovac în 1946 şi-au dat probabil seama că votau de fapt pentru sfârşitul democrației, însă majoritatea îşi închipuia că avea să mai primească o şansă. Nu încape îndoială că ruşilor care au ieşit la urne în 1990 nici nu le trecea prin gând că acelea aveau să fie ultimele alegeri libere şi corecte din istoria țării lor. Şi iată că, până în acest moment, acest lucru nu a fost dezmințit. Orice alegere poate fi ultima, sau cel

puțin ultima din viața individului care iese la vot. Naziștii au rămas la putere până în 1945, când au pierdut războiul mondial, comuniștii cehoslovaci până la prăbușirea sistemului lor, în 1989. Oligarhia rusă creată după alegerile din 1990 funcționează în continuare și promovează o politică externă menită să distrugă democrația din alte colțuri ale lumii.

Oare istoria tiraniei este valabilă și pentru Statele Unite? Neîndoielnic așa considerau americanii din trecut, cei care vorbeau despre „vigilența perpetuă". Logica sistemului pe care aceștia l-au pus la punct se baza pe diminuarea consecințelor imperfecțiunilor noastre reale, și nu pe celebrarea unei perfecțiuni imaginare. Și noi ne confruntăm, așa cum au făcut-o și grecii din Antichitate, cu problema oligarhiei — din ce în ce mai amenințătoare în contextul globalizării, care acutizează diferențele dintre bogați și săraci. Acea stranie idee americană conform căreia a dona bani pentru campaniile electorale reprezintă libertate de

expresie înseamnă că oamenii foarte bogaţi au un drept mai bine întemeiat la liberă exprimare şi, prin urmare, o putere mai mare de vot decât alţi cetăţeni. Credem că ne bucurăm de un sistem al controlului şi echilibrului puterilor în stat, dar nu ne-am mai confruntat aproape niciodată cu o situaţie similară celei de azi: când partidul cu votul popular cel mai scăzut dintre cele două partide principale controlează toate pârghiile puterii la nivel federal, precum şi majoritatea instituţiilor legislative. Partidul care exercită un asemenea control propune foarte puţine politici care sunt pe placul societăţii în ansamblul ei şi mai multe care sunt în general nepopulare — şi, prin urmare, ori trebuie să se teamă de democraţie, ori să acţioneze pentru a-i diminua puterile.

O altă veche cugetare americană spunea că „tirania începe atunci când nu mai au loc alegeri anuale". Oare peste câţiva ani o să vedem alegerile din 2016 cu aceiaşi ochi cu care privesc ruşii alegerile din 1990, cehii alegerile

din 1946 sau germanii alegerile din 1932? Dar, pentru moment, acest lucru depinde de noi. Trebuie muncit mult pentru a repara sistemul manipulării electorale, astfel încât fiecare cetățean să aibă dreptul la un singur vot egal şi fiecare vot să poată fi numărat ca atare. Avem nevoie de buletine de vot pe suport de hârtie, pentru că acestea nu pot fi măsluite de la distanță şi pot fi oricând re-numărate. Aceste inițiative pot fi demarate la nivel local şi statal. Putem fi siguri că alegerile din 2018, presupunând că vor avea loc, vor fi un test pentru tradițiile americane. Între timp însă avem multe de făcut.

4

Să îți asumi responsabilitatea pentru cum se înfățișează lumea

Simbolurile de astăzi prefigurează realitatea de mâine. Observă svasticile şi alte însemne ale urii. Nu-ți îndepărta privirea şi nu te obişnui cu ele. Înlătură-le chiar tu şi devino astfel un exemplu şi pentru alții.

Viața are valențe politice, nu pentru că lumii îi pasă de sentimentele tale, ci pentru că lumea reacționează la acțiunile tale. Cele mai neînsemnate alegeri ale noastre sunt în esența lor un fel de vot, căci de ele depinde organizarea de alegeri mai mult sau mai puțin libere şi corecte pe viitor. În politica de zi cu zi, cuvintele şi gesturile noastre, sau absența acestora, contează foarte mult. Câteva exemple extreme (dar şi mai puțin extreme) din secolul XX ne arată cum influențează acestea mediul politic.

În Uniunea Sovietică aflată sub conducerea lui Iosif Stalin, agricultorii înstăriți erau înfățişați pe afişele de propagandă ca nişte porci — o dezumanizare care, într-un cadru rural, te trimite automat cu gândul la ideea

de abator. Acest lucru se întâmpla la începutul anilor 1930, când statul sovietic încerca să pună stăpânire pe zonele rurale şi să obţină capitalul necesar pentru o industrializare intensivă. Ţăranii care deţineau mai mult pământ sau mai multe vite decât alţii au fost primii care şi-au pierdut agoniseala. Un vecin portretizat drept porc era o persoană al cărei pământ ţi-l puteai însuşi. Dar şi cei care au acceptat şi urmat această logică au devenit la rândul lor victime. După ce i-au asmuţit pe ţăranii mai săraci împotriva celor mai avuţi, statul sovietic a confiscat pământul tuturor, integrându-l în noile cooperative agricole. Când a luat sfârşit colectivizarea, cea mai mare parte a ţărănimii sovietice a ajuns să moară de foame. Între 1930 şi 1933, milioane de oameni din Ucraina, Kazahstanul şi Rusia aflate sub conducere sovietică au murit în condiţii îngrozitoare şi umilitoare. În timpul foametei, cetăţenii sovietici au ajuns să măcelărească trupuri neînsufleţite pentru a face rost de carne de om.

În 1933, pe când foametea atingea apogeul în URSS, Partidul Nazist ajungea la putere în Germania. Căzând pradă euforiei victoriei, naziştii au încercat să organizeze un boicot al magazinelor evreieşti. La început această tentativă nu a avut succes. Dar tactica de a însemna cu vopsea magazinele ca „evreieşti" sau „ariene" a schimbat modul de gândire al nemților cu privire la micile afaceri de familie. Un magazin însemnat ca „evreiesc" nu avea viitor. Devenea ținta unor gânduri pizmaşe. Cum proprietățile erau însemnate în funcție de etnie, invidia a ajuns să modeleze etica. Dacă magazinele puteau fi „evreieşti", cum rămânea atunci cu restul companiilor sau proprietăților? Dorința de a-i vedea pe evrei dispăruți, probabil suprimată la început, a prins aripi, alimentată fiind de lăcomie. Astfel, germanii care au însemnat magazinele ca „evreieşti" au fost părtaşi la procesul prin care evreii chiar au ajuns să dispară — la fel ca oamenii care au asistat fără să facă nimic. Acceptarea unor

astfel de însemne ca elemente ale peisajului urban a fost de la bun început un compromis făcut cu un viitor sângeros.

Poate că într-o bună zi ți se va oferi prilejul să afişezi simboluri de loialitate. Asigură-te că aceste simboluri îi includ pe cetățenii din jurul tău şi nu îi exclud. Chiar şi istoria insignelor purtate la rever nu este nici pe departe inocentă. În 1933, în Germania nazistă, oamenii purtau insigne pe care scria „DA" în timpul alegerilor şi referendumului care au confirmat statul monopartid. În Austria, în 1938, oameni care până atunci nu fuseseră naziști au început să poarte insigne cu svastici. Un gest care nu poate părea nimic mai mult decât o manifestare de mândrie poate deveni o sursă de excludere. În Europa anilor 1930 şi 1940, unii oameni au ales să poarte svastici, în vreme ce alții au fost obligați să poarte steaua galbenă.

Istoria ultimilor ani de comunism, când nimeni nu mai credea în revoluție, ne oferă o ultimă lecție despre simboluri. Chiar şi în

momentele în care cetățenii sunt demoralizați şi nu vor decât să fie lăsați în pace, însemnele publice pot încă susține un regim tiranic. Când comuniştii cehoslovaci au câştigat alegerile din 1946 şi şi-au asumat apoi puteri depline prin lovitura de stat din 1948, foarte mulți cetățeni cehoslovaci au fost cuprinşi de euforie. Trei decenii mai târziu, în 1978, scriitorul disident Václav Havel a scris *Puterea celor fără de putere*, volum în care a explicat cum putea continua să supraviețuiască un regim opresiv în ale cărui țeluri şi ideologii nu mai credea decât o mână de oameni. Analogia la care a recurs avea ca personaj central un vânzător de aprozar, care îşi pune în vitrina magazinului său un afiş cu lozinca „Proletari din toate țările, uniți-vă!".

Vânzătorul nu este neapărat un susținător al ideii exprimate în citatul din *Manifestul Comunist*. Aşază afişul în vitrina sa doar ca să-şi poată vedea de viața sa de zi cu zi, fără să intre în vizorul autorităților. Când restul lumii îi urmează exemplul, sfera publică se

umple de însemne de loialitate, iar rezistența devine de neconceput. După cum scria Havel:

> Ne-am dat seama că adevăratul înțeles al lozincii vânzătorului de la aprozar nu are nimic de-a face cu ceea ce transmite de fapt textul lozincii. Chiar şi aşa, înțelesul real este destul de evident şi logic pentru toată lumea, căci respectivul cod este bine-cunoscut tuturor: vânzătorul de la aprozar îşi declară loialitatea în singurul fel în care regimul îl poate înțelege; şi anume acceptând ritualul prescris, acceptând aparențele ca fiind realitate, acceptând regulile deja stabilite ale jocului şi permițând astfel continuarea jocului, permițând de la bun început jocului să existe.

Şi ce se întâmplă, întreabă Havel, dacă nimeni nu mai joacă jocul?

5

Să respecți etica profesională

Când conducătorii politici oferă un exemplu negativ, angajamentele individuale față de buna practică profesională sporesc în importanță. Este greu să răstorni un stat de drept fără avocați sau să organizezi procese de fațadă fără judecători. Autoritarismul are nevoie de funcționari supuși, iar comandanții lagărelor de concentrare caută oameni de afaceri interesați să cumpere mână de lucru ieftină.

Înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, avocatul personal al lui Hitler era un individ pe nume Hans Frank. În 1939, când Germania a invadat Polonia, Frank a devenit guvernatorul general al Poloniei ocupate, o colonie germană în care au fost uciși milioane de evrei și alți cetățeni polonezi. La un moment dat Frank s-a lăudat că nu erau suficienți copaci pentru a se fabrica hârtia necesară pentru afișele de care avea să fie nevoie pentru a anunța toate execuțiile. Frank susținea că legea trebuia să slujească rasei, prin urmare ceea ce era aparent bine pentru rasă devenea automat și lege. Cu argumente ca acesta, avocații germani se puteau autoconvinge că legile și reglementările existau pentru

a servi proiectelor de cucerire şi distrugere, şi nu pentru a sta în calea lor.

Cel pe care Hitler l-a ales să supravegheze anexarea Austriei, Arthur Seyss-Inquart, era un avocat care s-a aflat ulterior şi la comanda misiunii de ocupare a Ţărilor de Jos. Avocaţii erau, de departe, suprareprezentaţi printre comandanţii de *Einsatzgruppen*, unităţile operative speciale care au dus la îndeplinire uciderea în masă a evreilor, ţiganilor, elitelor poloneze, comuniştilor, persoanelor cu dizabilităţi şi a altora. Doctori germani (şi de alte naţionalităţi) au luat parte la îngrozitoarele experimente medicale din lagărele de concentrare. Oameni de afaceri de la I.G. Farben şi alte companii germane i-au exploatat pe prizonierii din lagărele de concentrare, pe evreii din ghetouri sau prizonierii de război. Funcţionari publici, de la miniştri şi până la secretari, au supravegheat şi consemnat toate acestea.

Dacă avocații ar fi respectat procedura şi nu ar fi executat oameni fără un proces echitabil, dacă doctorii şi-ar fi respectat jurământul de a nu opera fără acordul pacientului, dacă oamenii de afaceri ar fi subscris la interzicerea sclaviei, dacă birocrații ar fi refuzat să gestioneze documente privitoare la crime, atunci regimul nazist nu ar fi putut comite cu atâta uşurință atrocitățile cu care a intrat în istorie.

Profesiile pot genera forme de dialog etic care nu au cum să se lege între un individ singular şi un guvern greu accesibil. Dacă membrii unei profesii se reunesc într-un grup cu interese comune, cu proceduri şi reguli care îi obligă în permanență la un anume comportament, atunci pot câştiga încredere şi chiar o anume formă de putere. Etica profesională trebuie să ne ghideze cu precizie când ni se spune că ne aflăm într-o situație excepțională. Astfel, nu ar mai trebui să existe răspunsuri de genul „am urmat doar ordinele". Însă dacă membrii

profesiei confundă etica lor profesională cu o pornire de moment se pot trezi în situația în care fac sau spun lucruri pe care cu puțin timp înainte le-ar fi considerat de neconceput.

6

Să te temi de trupele paramilitare

Când oameni înarmați care au pretins întotdeauna că sunt împotriva sistemului încep să poarte uniforme şi să mărşăluiască purtând torțe şi imagini ale unui conducător, sfârşitul este aproape. Când trupele paramilitare care susțin un conducător, poliția de stat şi armata se aliază, atunci sfârşitul a venit.

De cele mai multe ori, majoritatea guvernelor caută să monopolizeze violența. Dacă numai guvernul poate folosi forța în mod legitim, iar folosirea ei este reglementată prin lege, atunci acele forme de manifestare ale politicii pe care noi le considerăm ca de la sine înțelese devin posibile. Este imposibil să organizezi alegeri democratice, să judeci un proces la tribunal, să redactezi şi să aplici legi sau să administrezi orice altă afacere guvernamentală atunci când alte agenții, dincolo de cele ce țin de stat, pot recurge la violență. Tocmai din acest motiv, oameni şi partide care doresc să submineze democrația şi statul de drept înființează şi finanțează organizații violente care se implică în politică. Asemenea grupări pot lua forma unei aripi paramilitare a unui

partid politic, a gărzii personale a unui politician anume sau a unor inițiative cetățenești formate aparent spontan, care sunt de obicei organizate de fapt de un partid sau de conducătorul acestuia.

În primă fază, grupările armate provoacă o degradare a ordinii politice, după care o modifică. Grupările violente de dreapta, precum Garda de Fier din România interbelică sau Crucea cu Săgeți din Ungaria interbelică, și-au intimidat rivalii. Batalioanele de asalt naziste au fost la început un fel de gardă de corp a cărei sarcină era să-i dea afară pe oponenții lui Hitler din sălile în care țineau mitingurile. În calitate de trupe paramilitare, cunoscute sub acronimele SA și SS, au creat un climat al fricii care a ajutat Partidul Nazist să câștige alegerile parlamentare din 1932 și 1933. În anul 1938, trupele austriece SA au profitat rapid de absența obișnuitei autorități locale pentru a jefui, bate și umili evrei, schimbând astfel regulile politicii și pavând calea spre anexarea

Austriei de către naziști. Trupele SS au fost cele care au pus bazele lagărelor germane de concentrare — zone aflate în afara legii, unde regulile obişnuite nu se aplicau. Pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial, trupele SS au extins acest climat al fărădelegii tipic lagărelor în statele europene aflate sub ocupație germană. SS a fost inițial o organizație aflată în afara legii, apoi a ajuns să se ridice deasupra legii şi, în final, să anihileze legea.

Întrucât guvernul federal american foloseşte mercenari în războaie, iar guvernele statelor americane plătesc corporații pentru administrarea închisorilor, folosirea forței în Statele Unite este deja puternic privatizată. Dar un preşedinte care doreşte să îşi mențină, atât timp cât se află în funcție, o gardă personală care pe parcursul campaniei sale electorale a folosit forța împotriva protestatarilor este o noutate. Pe durata campaniei, preşedintele şi-a folosit garda personală pentru a-i ține departe de mitingurile sale pe cei care i se opuneau. În

plus, a încurajat publicul să-i îndepărteze pe cei care împărtăşeau alte opinii. De obicei, un oponent era mai întâi întâmpinat cu huiduieli, apoi cu scandări frenetice de „SUA, SUA", după care era forţat să părăsească mitingul. Pe parcursul unei adunări organizate în timpul campaniei, candidatul la alegerile prezidenţiale a spus: „Au mai rămas nişte resturi. Poate scoateţi resturile afară. Scoateţi resturile afară." Luându-i exemplul, mulţimea a încercat să se descotorosească de persoanele pe care le bănuiau că s-ar fi opus candidatului, strigând în continuare „SUA, SUA". Candidatul a intervenit: „Nu este mai distractiv decât un miting obişnuit şi plictisitor? Mie mi se pare amuzant." Această violenţă stârnită în rândurile mulţimii era menită să modifice atmosfera politică, şi chiar asta a făcut.

Pentru ca violenţa să poată transforma nu numai atmosfera, ci şi sistemul, controlul emoţiilor din timpul unui miting şi ideologia excluziunii trebuie încorporate în antrenamentul

gărzilor înarmate. Acestea contestă mai întâi poliția şi armata, după care se infiltrează în rândurile poliției şi armatei şi în final transformă aceste instituții.

7

Să cântăreşti bine lucrurile, dacă trebuie să porți o armă

Dacă porți o armă în serviciul public, atunci Dumnezeu să te binecuvânteze şi să te aibă în pază. Dar ține minte că, în trecut, de multe ori răul a pornit de la polițiştii şi soldații care într-o zi au comis fapte ilegale. Fii pregătit să spui nu.

De regulă, regimurile autoritare dispun de forțe speciale de poliție pregătite să intervină pentru împrăştierea cetățenilor care încearcă să protesteze, precum şi de o poliție secretă de stat printre ale cărei sarcini se numără şi uciderea disidenților şi a indivizilor desemnați ca duşmani de stat. Putem observa că aceste poliții secrete au fost profund implicate în marile atrocități comise în secolul XX, precum Marea Teroare a anilor 1937-1938 din Uniunea Sovietică şi Holocaustul din Germania nazistă în perioada 1941-1945. Cu toate acestea, am face o mare greşeală dacă ne închipuim că NKVD-ul sovietic sau SS-ul nazist ar fi acționat fără niciun sprijin. Fără susținerea forțelor de poliție obişnuite, şi câteodată a soldaților de rând, nu ar fi putut comite crime la o scală atât de mare.

Pe parcursul Marii Terori din Uniunea Sovietică, ofițerii NKVD s-au făcut răspunzători de 682 691 de execuții ale unor presupuși inamici de stat, în mare parte țărani sau membri ai minorităților naționale. Poate că nicio altă instituție polițienească nu a fost mai centralizată și mai disciplinată decât NKVD-ul acelei perioade. Crimele erau duse la bun sfârșit de o mână restrânsă de oameni, ceea ce însemna că anumiți ofițeri NKVD aveau mii de crime politice pe conștiință. Chiar și așa, nu ar fi avut cum să ducă la bun sfârșit această campanie fără ajutorul forțelor locale de poliție, al profesioniștilor din domeniul juridic și al funcționarilor publici din întreaga Uniune Sovietică. Marea Teroare a avut loc pe parcursul unei stări de excepție, în care toți polițiștii erau obligați să se subordoneze NKVD-ului și sarcinilor sale speciale. Polițiștii nu au fost principalii făptași, dar au oferit un ajutor indispensabil.

Când ne gândim la Holocaust, ne imaginăm lagărul de concentrare de la Auschwitz

şi o moarte mecanizată şi impersonală. Germanilor le-a fost foarte convenabil să-şi amintească astfel Holocaustul, pentru că puteau pretinde că majoritatea dintre ei nici nu ştia exact ce se întâmpla în spatele acelor porţi. De fapt, Holocaustul nu a început în lagărele de concentrare, ci în gropile comune din Europa de Est. Şi, într-adevăr, unii dintre comandanţii trupelor germane operative cunoscute ca *Einsatzgruppen*, care au înfăptuit o parte a crimelor, au fost judecaţi la Nürnberg, iar apoi în tribunalele Germaniei de Vest. Dar chiar şi aceste procese au minimalizat într-un fel amploarea crimelor. Nu numai comandanţii SS, ci şi miile de oameni care au ascultat de ordinele acestora au fost ucigaşi.

Iar acesta nu a fost decât începutul. La fiecare operaţiune de amploare din cadrul Holocaustului (mai bine de treizeci şi trei de mii de evrei ucişi în apropierea Kievului, mai mult de douăzeci şi opt de mii lângă Riga, şi aşa mai departe) au luat parte trupele regulate ale

poliției germane. În final, polițiștii au omorât mai mulți evrei decât *Einsatzgruppen*. Mulți dintre ei nici nu fuseseră special antrenați pentru această misiune. S-au trezit pe un teritoriu necunoscut, aveau ordine de respectat şi nu voiau să pară slabi. În cazurile foarte rare în care au refuzat să ucidă evrei, nu au fost pedepsiți.

Unii ucideau cu sânge rece, din convingere. Dar foarte mulți se temeau să nu facă notă discordantă. Pe lângă dorința de a se conforma, mai existau şi alte motive. Însă dacă oamenii nu ar fi fost atât de dispuşi să se conformeze, marile atrocități nu s-ar fi putut comite.

8

Să ieşi în evidenţă

Cineva trebuie să o facă. Este uşor să mergi cu turma. Poate ţi se va părea ciudat să faci sau să spui ceva diferit. Dar n-ai să te bucuri niciodată de libertate dacă nu simţi şi această nelinişte. Aminteşte-ţi de Rosa Parks. În momentul în care reuşeşti să dai un exemplu, vraja statu-quoului este ruptă, şi te vor urma şi alţii.

După cel de-al Doilea Război Mondial, europenii, americanii şi alte popoare au creat mituri despre o vajnică rezistenţă împotriva lui Hitler. Însă în anii 1930, atitudinea dominantă era una de acomodare şi admiraţie. Până în 1940, majoritatea europenilor se împăcase deja cu aparent irezistibila putere a Germaniei naziste. Americani influenţi precum Charles Lindbergh s-au opus războiului cu naziştii sub sloganul „America First" („America înainte de toate"). Iar astăzi ni-i amintim şi îi admirăm pe cei care au fost consideraţi excepţia, pe cei excentrici sau chiar nebuni la vremea lor — cei care nu s-au schimbat, când lumea din jurul lor a făcut-o.

Cu mult timp înainte de al Doilea Război Mondial, foarte multe state europene

abandonaseră democrația în favoarea unei forme sau alta de autoritarism de dreapta. În 1922, Italia a devenit primul stat fascist, şi aliata militară a Germaniei. Ungaria, România şi Bulgaria au fost ademenite de Germania, care le-a promis teritorii şi legături comerciale. În martie 1938, niciuna dintre marile puteri nu a ridicat un deget când Germania a anexat Austria. În septembrie 1938, marile puteri — Franța, Italia şi Marea Britanie, la acel moment condusă de Neville Chamberlain — chiar au cooperat cu Germania nazistă la împărțirea Cehoslovaciei. În vara lui 1939, Uniunea Sovietică s-a aliat cu Germania nazistă, iar Armata Roşie i s-a alăturat *Wehrmacht*-ului la invazia Poloniei. Guvernul polonez a ales să lupte, activând acorduri care au antrenat Marea Britanie şi Franța în război. Germania, căreia Uniunea Sovietică îi furniza alimente şi combustibil, a invadat şi a ocupat rapid Norvegia, Olanda, Belgia şi chiar şi Franța în primăvara lui 1940. Soldații trupelor expediționare

britanice rămaşi pe continent au fost evacuaţi de la Dunkerque la sfârşitul lui mai şi începutul lui iunie 1940.

În mai 1940, când Winston Churchill a fost ales prim-ministru, Marea Britanie era singură. Britanicii nu câştigaseră bătălii importante şi nu aveau aliaţi care să conteze. Intraseră în război să susţină Polonia, o cauză ce părea pierdută. Germania nazistă şi aliatul ei sovietic dominau continentul. Uniunea Sovietică invadase Finlanda în noiembrie 1939, demarându-şi atacul prin bombardarea capitalei Helsinki. Exact după venirea lui Churchill la putere, Uniunea Sovietică a ocupat şi anexat cele trei state baltice, Estonia, Letonia şi Lituania. Statele Unite nu intraseră în război.

Adolf Hitler nu nutrea vreo animozitate deosebită faţă de englezi sau imperiul lor. De fapt chiar îşi imagina că lumea avea să fie împărţită în două sfere de influenţă. Se aştepta ca Churchill să-i accepte termenii după căderea Franţei. Însă acesta nu a făcut-o. Le-a

declarat chiar francezilor: „Indiferent ce veți face, noi vom continua să luptăm la infinit".

În iunie 1940, Churchill a declarat în fața parlamentului britanic că „bătălia Marii Britanii este pe cale să înceapă". Forțele aeriene germane, *Luftwaffe*, au început să bombardeze orașele britanice. Hitler credea că atacul avea să-l forțeze pe Churchill să semneze un armistițiu, dar se înșela. Ulterior, Churchill a descris campania aeriană ca pe „o perioadă în care era la fel de bine să mori sau să trăiești". A vorbit despre „temperamentul optimist și imperturbabil al Marii Britanii, pe care avea onoarea să-l exprime". De fapt, el însuși a contribuit la autodefinirea britanicilor ca un popor mândru, care făcea față cu calm răului. Alți politicieni s-ar fi bazat pe susținerea opiniei publice britanice pentru a pune capăt războiului. În schimb, Churchill a luptat, a fost o sursă de inspirație pentru alții și a câștigat. Forțele Aeriene Regale (inclusiv două escadroane poloneze și câțiva piloți străini) au

ţinut piept *Luftwaffe*. Fără deţinerea controlului asupra spaţiului aerian, nici măcar Hitler nu-şi putea imagina un război amfibiu împotriva Marii Britanii.

Churchill a făcut ceea ce alţii nu au reuşit. În loc să cedeze anticipat, l-a forţat pe Hitler să-şi schimbe planurile. Principala strategie a nemţilor fusese aceea de a elimina orice rezistenţă care putea veni dinspre Vest, pentru a invada ulterior (şi a trăda astfel) Uniunea Sovietică şi a-i coloniza teritoriile apusene. În iunie 1941, în condiţiile în care Marea Britanie era încă angrenată în război, Germania şi-a atacat aliatul sovietic.

Acum Berlinul trebuia să lupte pe două fronturi, iar Moscova şi Londra au intrat dintr-odată într-o alianţă neprevăzută. În decembrie 1941, Japonia a bombardat baza navală americană de la Pearl Harbour din Hawaii, iar Statele Unite au intrat la rândul lor în război. În acel moment, Moscova, Washington şi Londra au format o coaliţie

extraordinară şi invincibilă. Împreună, şi cu sprijinul multor alți aliați, aceste trei mari puteri au câştigat al Doilea Război Mondial. Dar dacă Churchill nu ar fi menținut Marea Britanie în război în 1940, războiul aşa cum a fost el nu ar mai fi existat.

Churchill a spus că istoria avea să fie binevoitoare cu persoana lui, pentru că intenționa să o scrie chiar el. Cu toate acestea, în vastele sale memorii şi jurnale, şi-a descris propriile decizii ca vorbind de la sine, şi a acordat meritul pentru luarea acestora poporului britanic şi aliaților țării sale. Astăzi, acțiunile lui Churchill ni se par fireşti şi corecte. Dar, la momentul respectiv, pentru deciziile luate, a trebuit să iasă în evidență.

Nu încape îndoială că Marea Britanie se afla în acest război doar pentru că polonezii, prin conducătorii lor, aleseseră să lupte în septembrie 1939. Rezistența poloneză armată a fost înfrântă în luna octombrie a aceluiaşi an. În 1940, în capitala poloneză Varşovia,

adevăratul chip al ocupaţiei germane devenise evident.

Teresa Prekerowa urma să termine liceul în acel an. Familia ei îşi pierduse averea, confiscată de germani, şi fusese nevoită să se mute la Varşovia, unde închiriase o casă. Tatăl ei fusese arestat, iar unul dintre unchii ei ucis în luptă. Doi dintre fraţii ei se aflau în lagărele germane de prizonieri de război. Chiar şi Varşovia fusese grav afectată de pe urma unei campanii aeriene germane, în urma căreia muriseră circa douăzeci şi cinci de mii de oameni.

Teresa, o femeie foarte tânără, s-a făcut remarcată printre prietenii şi rudele ei datorită felului în care a reacţionat la aceste orori. Într-un moment în care era perfect normal să te gândeşti doar la tine, ea s-a gândit la alţii. La sfârşitul anului 1940, germanii au început să ridice ghetouri în teritoriile poloneze ocupate. În luna octombrie, evreilor din Varşovia şi regiunea învecinată li s-a cerut să se mute

într-un anume cartier al oraşului. Unul dintre fraţii Teresei se împrietenise cu o tânără evreică şi familia acesteia înainte de război. Acum Teresa observa că oamenii priveau tăcuţi cum prietenii lor evrei începeau să dispară din vieţile lor.

Fără să spună nimic familiei şi asumându-şi un mare risc, Teresa a ales să intre de nenumărate ori în ghetoul din Varşovia la sfârşitul anului 1940, aducând alimente şi medicamente atât evreilor pe care îi cunoştea, cât şi necunoscuţilor. Până la sfârşitul anului, a convins-o pe prietena fratelui său să părăsească ghetoul. În 1942, Teresa i-a ajutat pe părinţii şi fratele fetei să fugă şi ei. În acea vară, nemţii au demarat aşa-numita „Mare Acţiune", deportând în jur de 265 040 de evrei la fabrica morţii de la Treblinka şi omorând alţi 10 380 chiar în ghetou. Teresa a salvat o familie de la o moarte sigură.

Ulterior, Teresa Prekerowa a devenit cronicar al Holocaustului, scriind despre ghetoul

din Varşovia şi despre alţi oameni care au ajutat evrei. Dar a preferat să nu scrie despre ea însăşi. Mult mai târziu, când i s-a cerut să povestească despre propria-i persoană, a spus că acţiunile ei fuseseră perfect normale. Din perspectiva noastră, ceea ce a făcut ni se pare excepţional. A ieşit în evidenţă.

9

Să te porți frumos cu limba noastră

Evită să repeți expresii pe care le folosește toată lumea. Găsește-ți un fel propriu de a vorbi, chiar dacă vrei să transmiți același lucru pe care îl spune restul lumii. Fă un efort și distanțează-te de internet. Citește cărți.

Victor Klemperer, un savant de origine evreiască, şi-a folosit pregătirea filologică pentru a combate propaganda nazistă. A observat că limbajul folosit de Hitler respingea opoziţia legitimă: *Poporul* însemna întotdeauna unii oameni şi nu alţii (şi preşedintele foloseşte termenul în acest fel), confruntările erau întotdeauna *lupte* (preşedintele le numeşte *victorii*) şi orice încercare a oamenilor liberi de a înţelege lumea de altă manieră era o *defăimare* a liderului (sau, aşa cum spune preşedintele, *o calomnie.*)

Politicienii contemporani alimentează televiziunile cu clişeele lor, şi chiar şi cei care vor să exprime o părere contrară ajung să le repete. Televiziunea pretinde a contesta limbajul politic prin transmiterea de imagini,

dar succesiunea cadrelor poate umbri claritatea. Totul se întâmplă repede, dar de fapt nu se întâmplă nimic. Fiecare reportaj de ştiri este „de ultimă oră", *breaking news*, până când este înlocuit cu următorul. Suntem în permanență loviți de valuri, dar nu vedem niciodată oceanul.

Efortul de a defini forma şi semnificația evenimentelor necesită termeni şi concepte care ne scapă când suntem captivați de stimuli vizuali. Câteodată a te uita la ştirile televizate este aproape echivalent cu a privi pe cineva care la rândul lui se uită la un tablou. Am ajuns să credem că această transă colectivă este normală. Treptat am ajuns să-i cădem pradă.

Cu mai bine de jumătate de secol în urmă, romanele clasice despre totalitarism avertizau cu privire la dominația marilor ecrane, suprimarea cărților, îngustarea vocabularului şi dificultățile de gândire asociate cu acestea. În romanul *Fahrenheit 451* scris de Ray Bradbury

şi publicat în 1953, pompierii găsesc şi incinerează cărți în timp ce majoritatea cetățenilor se uită la emisiunile interactive de la televizor. În romanul *1984* al lui George Orwell, publicat în 1949, cărțile sunt interzise şi televizorul are un dublu rol, permițând guvernului să supravegheze tot timpul cetățeanul. În *1984*, limbajul folosit de mijloacele de comunicare vizuale este foarte limitat, pentru ca publicul să nu mai dispună de conceptele necesare pentru a se gândi la prezent, a-şi aminti trecutul şi a lua în calcul viitorul. Unul dintre proiectele regimului este cel de a limita şi mai mult vocabularul, eliminând din ce în ce mai multe cuvinte cu fiecare ediție a dicționarului oficial.

A petrece timp în fața ecranului poate că este de neevitat, dar această lume bidimensională nu are prea mult sens dacă nu ne putem baza pe un arsenal mental pe care l-am căpătat din altă parte. Când repetăm aceleaşi cuvinte şi expresii folosite zi de zi în media, acceptăm absența unui cadru mai larg. Pentru a dispune

de un asemenea cadru avem nevoie de mai multe concepte, şi ca să avem mai multe concepte, trebuie să citim. Aşa că scoate ecranele din cameră şi înconjoară-te de cărți. Personajele din romanele lui Orwell şi Bradbury nu au putut face acest lucru — dar noi încă putem.

Ce să citim? Orice roman bun ne sporeşte capacitatea de a evalua situații ambigue şi de a judeca intențiile altora. Potrivite pentru acest moment ar putea fi *Frații Karamazov* de Fiodor Dostoevski sau *Insuportabila uşurătate a ființei* a lui Milan Kundera. Poate că romanul lui Sinclair Lewis, *Asta nu se poate întâmpla aici* nu este tocmai o operă artistică extraordinară; *Complotul împotriva Americii* al lui Philip Roth este un roman mai reuşit. Un roman cunoscut de milioane de tineri americani, care ne oferă o descriere a tiraniei şi rezistenței, este *Harry Potter şi Talismanele Morții* al lui J.K. Rowling. Dacă tu, prietenii sau copiii tăi nu ați înțeles astfel prima dată când l-ați citit, atunci merită o nouă lectură.

Unele dintre textele politice şi istorice care alimentează argumentele de mai sus sunt: *Politica şi limba engleză* de George Orwell (1946); *Limbajul celui de-al Treilea Reich* de Victor Klemperer (1947); *Originile totalitarismului* de Hannah Arendt (1951); *Omul revoltat* de Albert Camus (1951); *Gândirea captivă* de Czesław Miłosz (1953); *Puterea celor fără de putere* de Václav Havel (1978); *Cum să fii un socialist-liberal-conservator* de Leszek Kołakowski (1978); *Foloasele prigoanei* de Timothy Garton Ash (1989); *Povara responsabilității* de Tony Judt (1998); *Oameni obişnuiți* de Christopher Browning (1992); şi *Nimic nu este adevărat şi totul este posibil* de Peter Pomerantsev (2014).

Creştinii s-ar putea întoarce la cartea fundamentală, care, ca întotdeauna, este de mare actualitate. Isus a predicat că „mai lesne este a trece cămila prin urechile acului decât să intre bogatul în împărăția lui Dumnezeu". Trebuie să fim modeşti „căci oricine se înalță pe sine se va smeri, iar cel ce se smereşte pe sine se

va înălța". Şi bineînțeles că trebuie să ne preocupe ce este adevărat şi ce nu. „Şi veți cunoaşte adevărul, iar adevărul vă va face liberi."

10

Să crezi în adevăr

Să renunți la fapte înseamnă să renunți la libertate. Dacă nimic nu este adevărat, atunci nimeni nu poate critica puterea, pentru că nu avem niciun temei să o facem. Dacă nimic nu este adevărat, atunci totul este spectacol. Cel mai mare portofel plătește pentru cele mai orbitoare lumini.

Cedezi în fața tiraniei în momentul în care refuzi să mai înțelegi diferența dintre ce vrei să auzi şi ce se întâmplă de fapt. Acest abandon al realității îți poate da un sentiment plăcut, ți se poate părea firesc, dar rezultatul este moartea ta ca individ — şi, în consecință, prăbuşirea oricărui sistem politic bazat pe individualism. După cum au remarcat şi cei care au studiat totalitarismul, precum Victor Klemperer, adevărul poate muri în patru feluri, iar noi am asistat de curând la toate.

În primul rând, printr-o ostilitate evidentă față de realitatea verificabilă, respectiv prin prezentarea unor invenții şi minciuni drept adevăruri. Preşedintele face acest lucru pe scară largă şi într-un ritm susținut. O analiză a discursurilor sale din timpul campaniei din

2016, a scos la iveală faptul că circa 78 la sută din lucrurile susținute de președinte erau neadevărate. Procentajul este atât de ridicat, încât afirmațiile corecte par să fie de fapt niște scăpări nedorite pe drumul către ficțiune totală. Procesul de degradare a realității în care trăim este primul pas spre crearea unui contra-univers fictiv.

Adevărul mai poate muri prin incantațiile șamanilor. După cum nota și Klemperer, stilul fascist se bazează pe „repetiții nesfârșite", menite să transforme fictivul în plauzibil și gestul criminal într-unul dezirabil. Folosirea sistematică a poreclelor de genul „Lyin' Ted" (Ted Mincinosul) sau „Crooked Hillary" (Hillary Necinstita) scot la iveală anumite trăsături de caracter care i s-ar potrivi mai degrabă președintelui. Cu toate acestea, prin repetiții brutale, pe Twitter, președintele a reușit să transforme indivizi în stereotipuri, despre care oamenii au început apoi să vorbească. La mitinguri, scandarea neîntreruptă a

sloganurilor „Build that wall" (Ridicați zidul) sau „Lock her up" (La zdup cu ea) nu viza lucruri concrete pe care intenționa să le facă președintele, însă grandilocvența cu care erau rostite a dus la stabilirea unei legături între acesta și publicul său.

Al treilea mod în care poate muri adevărul este prin gândirea magică, sau îmbrățișarea deschisă a contradicției. În campania sa, președintele a promis reducerea impozitelor pentru toată lumea, lichidarea datoriei naționale și mărirea bugetului acordat politicilor sociale și apărării naționale. Aceste promisiuni se bat cap în cap. Este ca și cum un fermier ar spune că ia un ou din coteț pentru a-l fierbe și a-l servi la masă soției sale, dar și pentru a-l găti copiilor săi și a-l înapoia mai apoi neatins în coteț și a privi puiul cum iese din găoace.

Acceptarea acestor neadevăruri atât de evidente presupune o abandonare flagrantă a rațiunii. Relatările lui Klemperer, care ne-a descris cum și-a pierdut prietenii în Germania

anului 1933 în urma unor discuții pe tema gândirii magice, ne par straniu de verosimile în zilele de astăzi. Unul dintre foștii săi studenți l-a implorat: „Trebuie să dați frâu liber sentimentelor şi să vă concentrați întotdeauna pe măreția Führerului, mai degrabă decât pe senzația de disconfort care vă încearcă în prezent". Doisprezece ani mai târziu, după toate atrocitățile comise, la sfârşitul unui război pe care Germania îl pierduse în mod evident, un soldat cu membrele amputate i-a spus lui Klemperer că Hitler „nu a mințit niciodată. Eu cred în Hitler".

Al patrulea mod prin care poate muri adevărul este credința prost plasată. Aceasta are la bază acele afirmații auto-divinizatoare ale președintelui, care declara: „Doar eu pot rezolva acest lucru" sau „Eu sunt vocea voastră". În momentul în care credința se pogoară din ceruri pe pământ în acest fel, nu mai rămâne loc pentru micile adevăruri ale discernământului şi experienței individuale. Ceea ce îl

îngrozea pe Klemperer era faptul că această transformare părea permanentă. Odată ce adevărul devine dogmatic şi nu empiric, dovezile nu mai au nicio relevanţă. La sfârşitul războiului, un muncitor i-a spus lui Klemperer că „să înţelegi e inutil, trebuie să ai credinţă. Eu cred în Führer".

Eugen Ionescu, marele dramaturg român, şi-a văzut prietenii căzând pe rând pradă magiei limbajului fascist în anii 1930. Această experienţă l-a inspirat să scrie în anul 1959 piesa de teatru absurd *Rinocerii*, în care cei care cădeau victimă propagandei erau transformaţi în nişte creaturi uriaşe cu coarne. Ionescu a scris următoarele despre experienţa sa personală:

> Profesori universitari, studenţi şi intelectuali, toţi luau calea nazismului, devenind membri ai Gărzii de Fier, unul câte unul. La început bineînţeles că nu erau nazişti. Circa cincisprezece prieteni de-ai noştri

obişnuiau să se întâlnească pentru a discuta şi a încerca să găsească contraargumente. Nu era uşor... Din când în când, unul dintre prietenii noştri spunea: „Nu sunt de acord cu ei, acest lucru este sigur, dar trebuie să le accept anumite puncte de vedere, spre exemplu, evreii....", etc... Iar acesta era un simptom. Trei săptămâni mai târziu, respectivul individ devenea nazist. Era prins în mecanism, accepta totul, devenea rinocer. Spre sfârşit, doar trei sau patru dintre noi am mai rămas pe baricade.

Scopul lui Ionescu era să ne ajute să înțelegem cât de bizară este de fapt propaganda, dar cât de normală ajunge să li se pară celor care îi cad pradă. Folosind imaginea absurdă a rinocerului, Ionescu încerca să şocheze lumea, să facă populația să înțeleagă ciudățenia situației.

Rinocerii bântuie savanele noastre neurologice. În zilele acestea ne preocupă foarte mult un concept pe care îl denumim „post-adevăr"

şi avem tendința să credem că disprețul acestuia față de faptele cotidiene sau construcția unor realități alternative de care se face răspunzător sunt un element nou sau postmodern. Cu toate acestea, puține sunt aspectele pe care George Orwell nu le-a descris cu şapte decenii în urmă prin conceptul de „dublu-gândit". La baza acestui concept se află ideea că post-adevărul readuce în prezent exact atitudinea fascistă față de adevăr — din acest motiv, nimic din lumea noastră de azi nu i-ar surprinde pe Klemperer şi Ionescu.

Fasciştii disprețuiau micile adevăruri ale existenței cotidiene, adorau sloganurile care sunau ca incantațiile unei noi religii şi preferau miturile imaginative istoriei sau jurnalismului. Foloseau noile mijloace de comunicare în masă, la vremea respectivă radioul, pentru a transmite acea fanfară a propagandei care trezea sentimente înainte ca oamenii să aibă timp să raționeze. Iar în zilele de astăzi, exact ca atunci, foarte mulți oameni au confundat

credința într-un conducător plin de tare cu adevărul despre lumea în care trăim cu toții.

Post-adevărul este pre-fascism.

11

Să investighezi

Judecă singur şi încearcă să înțelegi ce se întâmplă. Petrece mai mult timp citind articole ample. Finanțează jurnalismul de investigație, abonându-te la presa scrisă. Dă-ți seama că o bună parte din ce găseşti pe internet se află acolo pentru a-ți face rău. Află care sunt site-urile care investighează campaniile de propagandă (unele dintre acestea sunt străine). Asumă-ți responsabilitatea pentru ceea ce comunici cu alții.

„Ce este adevărul?" Câteodată lumea îşi pune această întrebare tocmai din refuzul de a lua atitudine. Cinismul general afişat ne dă sentimentul că suntem la modă, diferiţi de cei din jurul nostru, chiar şi când ne cufundăm într-o mare a indiferenţei alături de concetăţenii noştri. Ceea ce te defineşte ca individ este tocmai capacitatea de a discerne faptele, şi suntem o societate datorită încrederii noastre colective în adevărurile universal acceptate. Individul care investighează este în acelaşi timp un cetăţean care clădeşte. Conducătorul căruia nu îi sunt pe plac cei care investighează este un potenţial tiran.

Pe parcursul campaniei sale, preşedintele a susţinut prin intermediul unei platforme ruseşti de propagandă că „presa [americană] a

fost incredibil de necinstită". A interzis accesul multor reporteri la mitingurile sale şi a insuflat în repetate rânduri publicului ură faţă de jurnalişti. Asemenea conducătorilor regimurilor autoritare, preşedintele a promis să suprime libertatea de expresie prin legi care să nu permită criticile. Asemenea lui Hitler, preşedintele a folosit termenul de *minciuni* pentru a descrie acele afirmaţii care nu îi erau pe plac şi a prezentat jurnalismul ca pe o campanie menită să-l discrediteze. Preşedintele se afla în termeni ceva mai prieteneşti cu internetul, sursa sa informaţii eronate pe care le difuza către milioane de oameni.

În 1971, analizând minciunile care circulau în Statele Unite despre războiul din Vietnam, gânditoarea Hannah Arendt a găsit consolare în puterea inerentă a faptelor de a birui neadevărurile într-o societate liberă: „În împrejurări normale, mincinosul este înfrânt de realitate, căci pentru realitate nu există substitut; indiferent cât de extins ar fi ţesutul neadevărului

pe care îl are de oferit mincinosul experimentat, niciodată nu va fi suficient de extins, chiar dacă acesta apelează la ajutorul calculatoarelor, pentru a acoperi infinitatea de fapte reale." Partea cu calculatoarele nu mai este valabilă. În alegerile prezidențiale din 2016, lumea bidimensională a internetului a fost mult mai importantă decât universul tridimensional al contactului uman. Oamenii care mergeau din ușă în ușă pentru a face campanie electorală se loveau de cetățeni americani surprinși, care clipeau derutați, dându-și seama că trebuiau să vorbească despre politică cu un om în carne și oase, în loc să-și vadă părerile confirmate prin postări pe Facebook. În universul bidimensional al internetului, au apărut noi colectivități, ce nu pot fi văzute la lumina zilei — triburi cu concepții distincte asupra lumii, predispuse manipulărilor. (Și există, într-adevăr, o conspirație pe care o poți găsi în mediul online: aceea de a te menține în permanență online, în căutare de conspirații.)

Avem nevoie de presa scrisă pentru ca articolele să fie aşternute argumentat pe hârtie şi să pătrundă în minţile noastre. Ce înseamnă când preşedintele spune, de exemplu, că locul femeilor este „acasă", că sarcina este un „inconvenient", că mamele nu performează „100%" la locul de muncă, că femeile ar trebui pedepsite dacă avortează, că femeile sunt „îngălate", când le compară cu „porci" sau „câini" şi când afirmă că este în regulă să fie hărţuite sexual? Ce semnificaţie are faptul că şase dintre companiile deţinute de preşedinte au dat faliment şi că întreprinderile lui au fost finanţate prin infuzii misterioase de bani lichizi veniţi de la entităţi din Rusia şi Kazahstan? Putem afla aceste lucruri din varii canale. Însă când le aflăm privind la un ecran, tindem să ne lăsăm purtaţi de val, furaţi de logica spectacolului. Când auzim de un scandal, ecranul nu face decât să ne amplifice apetitul pentru următorul. Odată ce la un nivel subliminal acceptăm că ne uităm la un *reality*

show în loc să ne gândim la viața reală, niciuna dintre aceste imagini nu-i mai poate dăuna președintelui din punct de vedere politic. *Reality show-ul* trebuie să devină mai dramatic cu fiecare episod. Dacă am găsi o înregistrare video în care președintele ar dansa căzăcește pe bătăile din palme ale lui Putin, probabil că data viitoare am cere să vedem același lucru, cu președintele îmbrăcat în costum de urs și ținând ruble în gură.

Presa scrisă, de calitate, ne permite să reflectăm la însemnătatea, atât pentru noi înșine, cât și pentru țara noastră, a ceea ce altfel ar putea părea frânturi disparate de informații. Oricine poate re-posta un articol, dar cercetarea prealabilă a unui anumit subiect și relatarea acestuia presupun o muncă grea, pentru care este nevoie de timp și bani. Înainte să iei în râs „media *mainstream*", adu-ți aminte că nu mai este de mult *mainstream*. Ridiculizarea este, în schimb, *mainstream* și facilă, în vreme ce jurnalismul adevărat este critic și

profund. Aşa că încearcă tu, de unul singur, să scrii un articol adevărat, pentru care chiar să munceşti în lumea reală: să călătoreşti, să realizezi interviuri şi să menţii relaţii cu sursele, să cercetezi registre oficiale, să verifici toate informaţiile, să scrii şi să revizuieşti ciorne. Să faci toate acestea contra cronometru. Dacă descoperi că îţi place, atunci fă-ţi un blog. Între timp apreciază-i pe cei care chiar trăiesc din asta. Jurnaliştii nu sunt perfecţi, le fel cum nici oamenii care au alte profesii nu pot fi perfecţi. Dar munca oamenilor care respectă etica jurnalistică este de o calitate net superioară celor care o abandonează.

Ni se pare normal să plătim pentru serviciile prestate de un mecanic sau un instalator, dar cerem ca ştirile să fie gratuite. Dacă nu am mai plăti instalatorii sau mecanicii auto, atunci nu ne-am mai aştepta să avem apă sau să conducem maşini. De ce să ne formăm atunci părerile politice fără a investi nimic? Primim lucrurile pentru care plătim.

Dacă, într-adevăr, căutăm faptele, atunci internetul ne oferă puterea de invidiat de a le transmite mai departe. Personalitățile despre care am vorbit în această carte nu au avut aşa ceva la dispoziție. Leszek Kołakowski, marele filosof şi istoric polonez ale cărui cuvinte au dat motoul acestei cărți, şi-a pierdut catedra de la Universitatea din Varşovia pentru că a vorbit împotriva regimului comunist. Apoi nu şi-a mai putut publica lucrările. Primul citat din volumul de față, aparținând lui Hannah Arendt, este dintr-un pamflet intitulat *Noi, refugiații*, o realizare miraculoasă pentru cineva care a scăpat de un regim nazist brutal. O minte sclipitoare ca a lui Victor Klemperer, profund admirat în zilele de astăzi, a intrat în istorie doar pentru că s-a încăpățânat să țină un jurnal secret în timpul regimului nazist. Pentru el, jurnalul era singura cale de a se menține în viață: „Jurnalul era sursa mea de echilibru, fără de care m-aş fi prăbuşit de o mie de ori".

Václav Havel, cel mai important dintre disidenții comunişti ai anilor 1970, şi-a dedicat cel mai cunoscut eseu, *Puterea celor fără de putere*, unui filosof care a murit la scurt timp după ce a fost interogat de poliția secretă comunistă cehoslovacă. În Cehoslovacia comunistă, cele câteva exemplare ale acestui pamflet, au circulat în mod ilegal, printr-o practică pe care est-europenii momentului o numeau, inspirându-se de la disidenții ruşi, *samizdat*.

„Dacă principalul pilon al sistemului este să trăieşti o minciună, scria Havel, atunci nu este surprinzător că principala amenințare la adresa sistemului este adevărul." Din moment ce în epoca internetului suntem toți editori, fiecare dintre noi poartă o răspundere personală pentru ceea ce înseamnă adevărul în spațiul public. Dacă ne dorim cu adevărat să căutăm faptele, atunci fiecare dintre noi poate revoluționa într-o oarecare măsură felul în care funcționează internetul.

Dacă verifici informația pe cont propriu, nu vei trimite ştiri false altora. Dacă alegi să urmăreşti reporteri în care ai motive să ai încredere, poți să le transmiți şi altora ce ai aflat. Dacă re-postezi doar contribuțiile persoanelor care chiar au respectat regulile jurnalistice, atunci există mai puține şase să-ți perverteşti mintea interacționând cu boți şi troli.

În momentul în care publicăm neadevăruri, nu vedem gândurile celor pe care îi rănim, dar asta nu înseamnă că nu facem rău. Gândeşte-te că e ca şi cum ai şofa. Probabil că nu-l vezi pe celălalt şofer, dar ştii că nu trebuie să intri în el. Ştii că vă veți face rău reciproc. Protejăm cealaltă persoană chiar dacă nu o vedem, de zeci de ori în fiecare zi. Şi în mediul online, chiar dacă nu vedem cealaltă persoană care se află în fața propriului computer, avem şi noi partea noastră de responsabilitate pentru ceea ce citeşte. Dacă putem evita să agresăm mințile celorlalți, nevăzuți,

din mediul online, atunci şi alţii ne vor urma exemplul. Şi atunci poate că traficul nostru pe internet va înceta să mai semene cu un mare şi sângeros accident.

12

Să priveşti oamenii în ochi şi să stai de vorbă cu ei

Nu este numai politicos. Face parte din datoria ta de cetăţean şi membru responsabil al societăţii. Este de asemenea o modalitate de a păstra legătura cu lumea din jur, de a rupe barierele sociale şi de a înţelege în cine să ai şi să nu ai încredere. Dacă se ajunge la o cultură a denunţurilor, vei dori să cunoşti peisajul psihologic al vieţii tale cotidiene.

Regimurile tiranice şi-au făcut apariţia în diferite momente şi în diferite regiuni ale Europei secolului XX. Însă victimele acestora îşi amintesc întotdeauna un singur moment emoţionant. Chiar dacă este vorba de Italia fascistă a anilor 1920, de Germania nazistă a anilor 1930, de Uniunea Sovietică în timpul Marii Terori din 1937-1938 sau de epurările din Europa de Est comunistă din anii 1940 şi 1950, oamenii care au trăit cu frica represiunii îşi vor aduce mereu aminte de comportamentul vecinilor lor. Un zâmbet, o strângere de mână, un salut — gesturi banale în situaţii normale — ajungeau să capete mare însemnătate. În momentele în care prietenii, colegii sau cunoştinţele tale îşi întorc capul în altă direcţie sau traversează strada pentru a evita o

conversație, frica se amplifică. În Statele Unite, poate că nu vei ştii cine se va simți amenințat azi sau mâine. Dar dacă dai bineție tuturor, poți fi sigur că unii oameni se vor simți mai bine.

În cele mai periculoase vremuri, cei care reuşesc să scape şi să supraviețuiască sunt cei care cunosc oameni în care pot avea încredere. Politica de ultimă instanță este să ai prieteni vechi. Iar să legi prietenii noi este un prim pas spre schimbare.

13

Să fii prezent fizic în viața politică

Puterea vrea ca trupul să ți se moleşească într-un scaun şi sentimentele să ți se disipeze în faţa unui ecran. Ieşi din casă. Du-te în locuri necunoscute, alături de oameni necunoscuți. Fă-ți noi prieteni şi mărşăluieşte alături de ei.

Pentru ca rezistența să învingă, trebuie depășite două bariere. În primul rând, ideea de schimbare trebuie să reunească oameni din medii diferite, care nu sunt de acord în toate privințele. În al doilea rând, oamenii trebuie să iasă din casă și să meargă în alte locuri, printre oameni cu care nu au fost înainte prieteni. Protestele se pot organiza prin intermediul rețelelor de socializare, dar doar ceea ce se concretizează în stradă este real. Dacă tiranii constată că acțiunile lor nu au niciun fel de consecințe în lumea tridimensională, nimic nu se va schimba.

Un exemplu al rezistenței de succes împotriva comunismului a fost mișcarea sindicală Solidaritatea din Polonia anilor 1980-1981: o coaliție formată din muncitori și profesioniști,

membri ai bisericii romano-catolice şi grupuri laice. Conducătorii Solidarității învățaseră lecții dure sub comunism. În 1968, regimul a mobilizat muncitorii împotriva studenților care ieşiseră să protesteze. În 1970, când o grevă organizată la Gdansk, pe țărmul Mării Baltice, a fost înăbuşită sângeros, a venit rândul muncitorilor să se simtă izolați. În 1976 însă, intelectuali şi profesionişti au format o grupare menită să-i sprijine pe muncitorii care fuseseră reprimați de guvern. Aceştia erau atât susținători ai stângii, cât şi ai dreptei, credincioşi, dar şi atei, care le-au insuflat muncitorilor încredere — oameni care în alte împrejurări nici nu s-ar fi întâlnit.

În 1980, în momentul în care muncitorii polonezi de pe țărmul Mării Baltice şi-au reluat protestele, acestora li s-a alăturat avocați, oameni de ştiință şi alții care i-au ajutat să-şi formuleze revendicările. Rezultatul a fost crearea unui sindicat liber. În plus, guvernul a oferit garanții privind respectarea drepturilor

omului. Pe parcursul celor şaisprezece luni în care mişcarea Solidaritatea a funcționat în legalitate, i s-au alăturat zece milioane de oameni. În contextul grevelor, marşurilor şi demonstrațiilor, s-au legat nenumărate noi prietenii. În 1981, regimul comunist polonez a decretat legea marțială şi a scos Solidaritatea în afara legii. Cu toate acestea, opt ani mai târziu, în 1989, când a avut nevoie de parteneri de negociere, comuniştii au fost nevoiți să apeleze la Solidaritatea. Sindicatul a insistat să se organizeze alegeri, pe care le-a câştigat. A fost începutul sfârşitului comunismului în Polonia, Europa de Est şi Uniunea Sovietică.

Alegerea de a fi prezenți în viața publică depinde de capacitatea noastră de a menține o sferă privată a vieții. Suntem liberi doar atunci când noi înşine tragem linia de demarcație între momentele în care suntem văzuți şi cele în care nu suntem văzuți.

14

Să îți creezi o viață privată

Conducătorii periculoşi se vor folosi de lucrurile pe care le ştiu despre tine pentru a te determina să faci ce vor ei. Să îți cureți în mod regulat calculatorul de malware. Ține minte că e-mailul nu este privat. Gândeşte-te să foloseşti şi alte forme de internet sau pur şi simplu să intri mai rar online. Comunică mai mult direct. Din aceleaşi motive, rezolvă orice chestiune legală pe care o ai. Tiranii caută cuiul de care să te atârne. Încearcă să nu ai cuie.

Când a vorbit despre *totalitarism,* marea gânditoare Hannah Arendt nu a avut în minte un stat atotputernic, ci eliminarea liniei de demarcație dintre viața publică și cea privată. Suntem liberi doar în măsura în care deținem controlul asupra lucrurilor pe care le știe lumea despre noi, și asupra împrejurărilor în care ajunge să le știe. Pe parcursul campaniei din 2016, am făcut un pas către totalitarism fără ca măcar să ne dăm seama, acceptând și considerând încălcarea confidențialității electronice ca pe o chestiune firească. Fie că este vorba despre servicii secrete americane sau ruseşti, sau despre orice altă instituție, de fapt, furtul, discutarea sau publicarea conversațiilor personale loveşte în însăși temelia drepturilor noastre. Dacă nu deținem controlul asupra a

cine, ce şi când citeşte, ne pierdem orice capacitate de a acționa în prezent sau de a face planuri pentru viitor. Oricine poate pătrunde în intimitatea ta te poate umili şi îți poate distruge relațiile după bunul plac. Nimeni (cu excepția unui tiran, probabil) nu are o viață privată care să poată supraviețui expunerii publice printr-o directivă ostilă.

Dezvăluirea atent planificată, asemenea unor bombe cu ceas, a e-mailurilor contracandidatului în cadrul campaniei prezidențiale din 2016 a fost o altă metodă bine gândită de dezinformare. Nişte cuvinte scrise într-o anume situație au sens numai în respectivul context. Simpla acțiune de a le scoate din contextul istoric de care aparțin şi de a le plasa în alt moment înseamnă să falsifici. Mai grav este faptul că, în momentul în care a preluat aceste bombe şi le-a prezentat ca ştiri , media şi-a trădat propria misiune. Foarte puțini jurnalişti s-au străduit să explice de ce s-au spus sau s-au scris respectivele lucruri la momentul

lor. Pe de altă parte, în timp ce difuza aceste încălcări ale dreptului la confidențialitate prezentându-le ca ştiri, media se lăsa distrasă de la evenimentele reale ale momentului. În loc să consemneze încălcarea unor drepturi fundamentale, presa americană a preferat în mod nechibzuit să satisfacă de fapt curiozitatea inerent obscenă pe care o avem pentru treburile altora.

Apetitul nostru pentru secrete, scria Arendt, este periculos de politic. Totalitarismul elimină diferența dintre public şi privat nu doar pentru a priva individul de libertate, dar şi pentru a îndepărta întreaga societate de viața politică normală şi a-i suscita interesul pentru teorii conspiraționiste. În loc să înțelegem faptele sau să venim cu propriile interpretări, suntem seduşi de ideea unor realități ascunse şi conspirații întunecate care ne explică tot ce se întâmplă în lume. După cum am constatat din episodul e-mailurilor publicate în presă, acest mecanism funcționează

chiar şi atunci când ceea ce ni se dezvăluie nu prezintă niciun interes. Simpla acţiune de a dezvălui ceea ce a fost la un moment dat confidenţial devine ştire în sine. (Este uimitor că posturile de ştiri sunt mai rele la acest capitol decât, spre exemplu, reporterii care scriu despre modă sau sport. Cei care scriu despre modă ştiu că fotomodelele se dezbracă în garderobe, iar reporterii specializaţi în ştiri de sport ştiu că atleţii fac duş în vestiare, dar nici unii, nici alţii nu aduc în prim-plan chestiuni intime pentru a înlocui ştirea pe care o au de transmis publicului.)

Atunci când suntem interesaţi în mod activ de chestiuni de o relevanţă îndoielnică în momentele special alese de tirani sau spioni, devenim părtaşi la procesul de distrugere a propriei ordini politice. Într-adevăr, poate ni se pare că nu facem nimic altceva decât că ne lăsăm purtaţi de val. Aşa este — iar Arendt a descris acest fenomen drept transformarea societăţii într-o „gloată". Putem încerca să

rezolvăm această problemă individual, asigurându-ne protecția calculatoarelor; putem încerca să o rezolvăm şi colectiv, sprijinind spre exemplu organizațiile care se ocupă cu respectarea drepturilor omului.

15

Să îți aduci contribuția la cauzele bune

Fii un membru activ al acelor organizații, politice sau nu, care îți reprezintă concepția de viață. Alege câteva organizații de caritate şi trimite-le cu regularitate fonduri. Astfel vei fi făcut o alegere liberă prin care să susții societatea civilă şi să-i ajuți şi pe ceilalți să facă bine.

Este un sentiment deosebit de plăcut să ştii că, indiferent de cursul evenimentelor, îi ajuți pe ceilalți să facă bine. Foarte mulți dintre noi îşi pot permite să susțină o parte a vastei rețele de organizații caritabile pe care unul dintre foştii noştri preşedinți a numit-o „o mie de puncte luminoase". Aceste puncte luminoase se văd cel mai bine pe fundalul unui cer întunecat, la fel ca stelele ce se ivesc la apus.

Când se gândesc la libertate, americanii îşi imaginează de cele mai multe ori o competiție între un individ singuratic şi un guvern puternic. În general tind să creadă că individului trebuie să i se confere puteri sporite şi că forța guvernului trebuie îngrădită. Toate bune şi frumoase. Dar o componentă importantă a libertății constă în alegerea celor cu care te

asociezi, iar o modalitate de apărare a libertății rezidă în activitatea grupurilor de a-şi susține propriii membri. Din acest motiv trebuie să ne implicăm în activități care reprezintă ceva pentru noi, pentru prietenii şi familiile noastre. Acestea nu trebuie să fie neapărat de natură politică: Václav Havel, disidentul şi gânditorul ceh, a oferit un exemplu, implicându-se în fabricarea berii de calitate.

Atâta vreme cât ne mândrim cu aceste activități şi ajungem să cunoaştem şi alți oameni care ne împărtăşesc părerile, reuşim să punem bazele societății civile. Atunci când avem o sarcină comună de îndeplinit, învățăm să avem încredere şi în oameni aflați dincolo de cercul restrâns al familiei şi prietenilor, şi ajungem să discernem care sunt autoritățile de la care avem ce învăța. Dacă putem avea încredere şi învăța, atunci viața ni se va părea mai puțin haotică şi misterioasă, iar politicile democratice vor deveni mai plauzibile şi atractive.

Disidenții anticomuniști din Europa de Est, care s-au confruntat cu o situație și mai dificilă decât cea în care ne aflăm noi astăzi, și-au dat seama că activitățile la prima vedere non-politice ale societății civile sunt o expresie și un garant al libertății. Au avut dreptate. În secolul XX, toți adversarii importanți ai libertății au fost ostili organizațiilor non-guvernamentale, celor caritabile și altor asociații de acest gen. Comuniștii au cerut ca toate aceste grupuri să fie înregistrate oficial și le-au transformat în instituții de control. Fasciștii au creat ceea ce ei au numit un sistem „corporatist", în care toate activitățile umane își aveau rostul lor și erau subordonate statului-partid. Astăzi statele autoritare (India, Turcia, Rusia) sunt deosebit de alergice la ideea formării de asociații libere și organizații non-guvernamentale.

16

Să înveți de la colegii tăi din alte țări

Să-ți întreții prieteniile din străinătate sau să îți faci noi prieteni în alte țări. Situația dificilă prin care trec astăzi Statele Unite este doar o verigă dintr-o tendință mai mare. Şi niciun alt stat nu va găsi o soluție de unul singur. Asigură-te că atât tu, cât şi familia ta aveți pașapoarte.

În anul ce a precedat alegerile prezidențiale, jurnaliştii americani s-au înşelat adesea în privința campaniei electorale a preşedintelui. Pe măsură ce depăşea obstacol după obstacol şi acumula victorii peste victorii, comentatorii americani asigurau cetățenii că preşedintele nu avea să ajungă în următoarea etapă, căci una sau alta dintre ilustrele instituții americane avea să îl oprească. Între timp, a apărut un grup de observatori care a adoptat o altă poziție: est-europenii şi cei care studiaseră istoria Europei de Est. Acestora le părea binecunoscută o bună parte a campaniei preşedintelui, iar rezultatul final nu a fost o surpriză. Jurnaliştii ucraineni şi ruşi care şi-au dat seama din timp ce se întâmpla de fapt în Vestul Mijlociu al Americii au scris articole mai

realiste decât specialiştii americani în sondajele electorale, care făcuseră carieră explicând şi analizând climatul politic al patriei lor.

Ucrainenilor li s-a părut aproape hilar că americanii au reacționat atât de lent la amenințările evidente pe care le reprezentau războiul cibernetic şi ştirile false. În 2013, când Ucraina a devenit ținta propagandei ruse, atât tinerii jurnalişti ucraineni, cât şi alții au reacționat imediat, cu hotărâre, şi câteodată chiar cu umor, prin campanii menite să expună dezinformarea. Rusia a folosit împotriva Ucrainei multe din metodele pe care le-a utilizat ulterior împotriva Statelor Unite — şi asta în timp ce invada Ucraina. În 2014, când presa rusă a publicat o ştire falsă care pretindea că trupele ucrainene ar fi crucificat un băiețel, răspunsul ucrainenilor a fost rapid şi eficient (cel puțin în interiorul granițelor Ucrainei). În 2016, când presa rusă a răspândit zvonul că Hillary Clinton ar fi fost bolnavă pentru că într-un e-mail pomenise de un articol pe tema

„oboselii decizionale" (care nu este o boală), americanii au preluat şi răspândit respectiva ştire. Acest lucru ar trebui să ne pună pe gânduri. Istoria, care o vreme părea să se desfăşoare de la vest la est, acum pare să-şi fi schimbat cursul, deplasându-se de la est la vest. Tot ceea ce se întâmplă aici pare să se fi întâmplat mai întâi în est.

Faptul că majoritatea americanilor nu are paşapoarte a devenit o problemă pentru democrația americană. Câteodată americanii spun că nu au nevoie de documente de călătorie, pentru că preferă să moară apărând libertatea în America. Aceste cuvinte sunt frumoase, dar lumea nu ia în calcul următorul aspect. Lupta va fi îndelungată. Chiar dacă ni se vor cere sacrificii, înainte de toate va trebui să fim deosebit de atenți la lumea din jurul nostru, astfel încât să ştim cărei forțe ne opunem, şi cum să facem acest lucru cât mai bine. Aşa că a avea un paşaport nu este un semn de capitulare. Dimpotrivă, îți dă sentimentul

de libertate, pentru că îți oferă ocazia să trăieşti noi experiențe. Ne permite să observăm cum reacționează alți oameni, câteodată mai înțelepți decât noi, când se confruntă cu probleme asemănătoare. Aşa că, din moment ce o bună parte a evenimentelor pe care le-am trăit anul trecut sunt bine cunoscute restului lumii şi au mai fost trăite în istoria recentă, trebuie să observăm şi să ascultăm.

17

Să recunoşti cuvintele periculoase

Ciuleşte urechile când auzi cuvintele *extremism* şi *terorism*. Fii vigilent în faţa ideilor fatidice de *urgenţă* şi *excepţie*. Reacţionează cu mânie atunci când vocabularul patriotic este folosit pentru a te induce în eroare.

Cel mai inteligent nazist, juristul Carl Schmitt, a explicat în cuvinte simple care era de fapt esența guvernării fasciste. Cea mai sigură cale de a distruge toate regulile, a explicat el, era să te concentrezi pe ideea de *excepție*. Un conducător nazist își surclasează rivalii inventând o convingere generală conform căreia momentul prezent ar fi unul excepțional, după care transformă respectiva stare de excepție în una de urgență permanentă. Ulterior, cetățenii își vând libertatea adevărată pe o siguranță falsă.

În zilele de astăzi, ori de câte ori aduc în discuție *terorismul*, politicienii vorbesc bineînțeles despre un pericol real. Dar când încearcă să ne ademenească să renunțăm la libertate în numele siguranței, atunci trebuie să intrăm în

stare de alertă. Cele două concepte nu se exclud reciproc. Câteodată chiar câştigăm un plus de libertate dacă renunțăm la siguranță, dar alteori nu. Cei care te asigură că nu poți obține siguranța *decât* renunțând la libertate vor de cele mai multe ori să te priveze de amândouă.

Fără îndoială că poți renunța la libertate fără să câştigi mai multă siguranță. Se prea poate ca acel sentiment de supunere în fața autorității să fie liniştitor, dar nu este acelaşi lucru cu siguranța adevărată. În acelaşi timp, se prea poate să te simți neliniştit când câştigi un strop de libertate, însă această neliniște temporară nu este periculoasă. Ne putem imagina cu uşurință situații în care ne sacrificăm simultan atât libertatea, cât şi siguranța: atunci când ne aflăm într-o relație abuzivă sau când acordăm votul unui fascist. Pe de altă parte, ne putem imagina cu la fel de multă uşurință contexte în care luăm decizii care ne conferă un plus de libertate şi siguranță, cum ar fi să ieşim dintr-o relație abuzivă sau să emigrăm

dintr-un stat fascist. Guvernul este cel căruia îi revine sarcina de a ne face să ne simțim deopotrivă mai liberi şi mai în siguranță.

Extremism este cu siguranță un cuvânt care nu sună prea bine, iar guvernele încearcă adesea să-i dea o rezonanță încă şi mai acută alăturând şi termenul *terorism* în aceeaşi frază. Dar cuvântul în sine nu are cine ştie ce însemnătate. Nu există o doctrină cu numele de *extremism.* Când vorbesc despre *extremişti,* tiranii se referă la oameni care nu se conformează curentului principal — aşa cum tiranii înşişi definesc curentul principal la momentul respectiv. Disidenții secolului XX, fie cei care se opuneau fascismului, fie cei care luptau împotriva comunismului, erau numiți *extremişti.* Regimurile autoritare moderne, precum cel rus, folosesc legi împotriva *extremismului* pentru a-i pedepsi pe cei care le critică politicile. Astfel noțiunea de *extremism* ajunge să însemne orice în afară de ceea ce este cu adevărat extrem, şi anume tirania.

18

Să îți păstrezi calmul când survin lucruri inimaginabile

Tirania modernă se bazează pe o bună gestionare a terorii. Când va avea loc un atac terorist, ține minte că autoritarismul exploatează asemenea evenimente pentru a-şi consolida puterea. Dezastrul neaşteptat care antrenează eliminarea sistemului de echilibru al puterilor în stat, disoluția partidelor de opoziție, suspendarea dreptului la liberă exprimare, a dreptului la un proces echitabil şi altele este cea mai veche carte jucată de hitlerism. ***Să nu cazi în această capcană.***

Incendierea Reichstagului a reprezentat momentul în care guvernul lui Hitler, sosit la putere în mare parte pe cale democratică, s-a transformat în acel regim nazist amenințător de bine consolidat. Acesta este exemplul clasic de gestionare a terorii.

Pe 27 februarie 1933, în jurul orei 9 seara, clădirea care adăpostea parlamentul german, Reichstagul, a luat foc. Cine a fost autorul incendiului izbucnit în acea noapte la Berlin? Nu ştim şi, de fapt, nici nu prea contează. Ceea ce contează este că acest incredibil moment de teroare a pus piatra de temelie a politicii de urgență. Privind satisfăcut jocul flăcărilor, Hitler a spus: „Acest incendiu este doar începutul." Indiferent dacă naziştii au fost sau nu autorii incendiului, Hitler a prins oportunitatea politică: „Acum nu

vom mai arăta milă. Îi vom îndepărta pe toți cei care ne vor sta în cale." A doua zi, a fost emis un decret prin care au fost suspendate drepturile fundamentale ale tuturor cetățenilor germani — aceştia puteau fi acum „arestați preventiv" de poliție. Folosindu-se de declarația lui Hitler, care susținea că incendiul fusese provocat de dușmanii Germaniei, Partidul Nazist a repurtat o victorie decisivă în cadrul alegerilor parlamentare din 5 martie. Poliția şi forțele paramilitare naziste au început să aresteze membri ai partidelor politice de stânga şi să-i rețină în lagăre de concentrare improvizate. Pe 23 martie, noul parlament a aprobat un „act de împuternicire", care îi permitea lui Hitler să guverneze prin decrete. Germania a rămas în stare de urgență pentru următorii doisprezece ani, până la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. Hitler s-a folosit de un act de teroare, un eveniment cu o semnificație intrinsecă limitată, pentru a institui un regim al terorii care a ucis milioane de oameni şi a schimbat lumea.

Liderii autoritari din zilele noastre sunt şi ei nişte buni administratori ai terorii, dar au o minte mult mai creativă. Gândeşte-te la actualul regim din Rusia, atât de admirat de preşedintele american. Vladimir Putin nu numai că a venit la putere printr-un incident care aduce foarte bine aminte de incendiul de la Reichstag, dar ulterior s-a folosit de o serie de atacuri teroriste — reale, îndoielnice sau inventate — pentru a îndepărta toate obstacolele care îl împiedicau să deţină puterea absolută în Rusia şi pentru a ataca statele vecine democrate.

În august 1999, când a fost numit prim-ministru de un Boris Elţin slăbit, Putin era un necunoscut, cu o cotă nesemnificativă de susţinere în sondaje. În următoarele luni, o serie de clădiri din mai multe oraşe ruseşti au fost bombardate, chipurile de poliţia secretă de stat. Ofiţerii poliţiei au fost arestaţi de propriii lor colegi, înarmaţi cu dovezi incriminatoare; cu altă ocazie, purtătorul de cuvânt al parlamentului rus a anunţat o explozie cu câteva

zile înainte ca aceasta să aibă loc. Chiar şi aşa, Putin a declarat război populației musulmane din Cecenia, promițând să se răzbune şi să-i pedepsească crunt pe presupuşii făptaşi.

Poporul rus s-a unit; Putin a ajuns deosebit de popular în sondaje; în luna martie a următorului an a câştigat alegerile prezidențiale. În 2002, după ce forțele de securitate ruseşti au ucis sute de civili ruşi în timp ce încercau să înăbuşe un atac terorist într-un teatru din Moscova, Putin a profitat de ocazie pentru a prelua controlul asupra televiziunii private. În 2004, după ce o şcoală din Beslan a fost asediată de teroriști (în împrejurări stranii, care ne duc cu gândul la instigări), Putin a eliminat funcția de guvernator regional. Astfel ascensiunea lui Putin la putere şi eliminarea a două instituții principale — televiziunea privată şi funcția de guvernator regional ales prin vot — au fost posibile prin buna gestionare a unor acte reale, false şi îndoielnice de terorism.

În 2012, când Putin a fost reales în funcția de președinte, Rusia a introdus tactica managementului terorii în politica sa externă. În 2014, când a invadat Ucraina, Rusia și-a transformat regimente ale propriei armate regulate într-o forță teroristă, scoțând insignele de pe uniforme și refuzând să-și asume orice responsabilitate pentru suferințele cumplite provocate. În campania pentru regiunea Donbas din sud-estul Ucrainei, Rusia a folosit insurgenți ceceni și a trimis regimente ale propriei armate regulate staționate în regiuni musulmane pentru a se alătura invaziei. Rusia a încercat de asemenea (deși a dat greș) să schimbe rezultatul alegerilor prezidențiale ucrainene din 2014.

În aprilie 2015, hackerii ruși au întrerupt și preluat transmisia unui post de televiziune francez, au pretins a fi membri ISIS, după care au publicat un material menit să terorizeze Franța. Rusia și-a asumat rolul unui „califat cibernetic", făcându-i pe francezi să se teamă de un atac terorist încă și mai mult. Aparent

Rusia își dorea să convingă alegătorii să voteze partidul de extremă dreapta, Frontul Național, pe care îl susținea oficial. În noiembrie 2015, când 130 de oameni au fost uciși și 368 răniți în atacul terorist de la Paris, fondatorul unui *think tank* apropiat Kremlinului a afirmat că terorismul va apropia Europa de fascism și de Rusia. Cu alte cuvinte, terorismul islamic din Europa Occidentală, atât cel inventat, cât și cel real, era în interesul Rusiei.

La începutul anului 2016, Rusia a pus la cale un moment de falsă teroare în Germania. În timp ce bombarda populația civilă siriană și trimitea astfel valuri de refugiați musulmani în Europa, Rusia a profitat de drama unei familii pentru a-i convinge pe germani că musulmanii erau violatori de copii. Scopul, din nou, pare să fi fost destabilizarea unui sistem democratic și promovarea partidelor de extremă dreaptă.

În luna septembrie a anului precedent, guvernul german anunțase că avea să primească jumătate de milion de refugiați din războiul din

Siria. Ulterior Rusia a demarat o campanie de bombardare a Siriei, ținta fiind civilii. După ce a provocat valurile de refugiați, a oferit și discursul aferent. În ianuarie 2016, posturile ruseşti au răspândit o ştire potrivit căreia o fată de origine rusă din Germania, care dispăruse la acel moment, fusese violată în serie de musulmani imigranți. Cu un zel și o promptitudine care ridicau semne de întrebare, organizațiile de extremă dreaptă din Germania au organizat proteste împotriva guvernului. Când poliția locală a informat populația că nu existase niciun aşa-zis viol, presa rusă a acuzat-o că ascundea realitatea. Chiar și diplomații ruși au luat parte la acest spectacol.

Când preşedintele și consilierul său pe teme de securitate națională vorbesc despre combaterea terorismului alături de Rusia, ceea ce aceştia propun de fapt poporului american este gestionarea terorii: exploatarea unor atacuri teroriste reale, îndoielnice sau simulate pentru a detrona democrația. Felul în care ruşii au rezumat prima

convorbire telefonică dintre preşedinte şi Vladimir Putin este semnificativ: „Cei doi au fost de acord că este necesar să-şi unească forţele împotriva inamicului comun numărul unu: terorismul internaţional şi extremismul."

Pentru tirani, lecţia oferită de incendiul de la Reichstag este că un moment de şoc poate asigura o eternitate de supunere. Pentru noi, lecţia este că nu trebuie să ne lăsăm fricile şi suferinţele inerente să ne distrugă instituţiile. Să ai curaj nu înseamnă să nu te temi sau să nu suferi. Înseamnă să recunoşti şi să te opui pe dată gestionării terorii, chiar din momentul în care are loc atacul, exact atunci când pare cel mai dificil să faci acest lucru.

James Madison a scos foarte bine în evidenţă faptul că tirania se clădeşte „într-un moment de urgenţă favorabil". După incendierea Reichstagului, Hannah Arendt scria: „Nu mai împărtăşeam opinia că putem fi simpli spectatori la lucrurile care se petrec în jurul nostru."

19

Să fii patriot

Să fii un exemplu pozitiv pentru generațiile viitoare şi să le arăți ce înseamnă America. Vor avea nevoie de acest lucru.

Ce este patriotismul? Haideți să începem cu ce nu este patriotismul. Nu este patriotic să te sustragi de la recrutare şi să batjocoreşti eroii de război şi pe familiile acestora. Nu este patriotic să-i discriminezi pe membrii forțelor armate aflați în serviciu militar activ din companiile pe care le deții sau să încerci să-i alungi pe veteranii de război cu dizabilități de pe proprietățile tale. Nu este patriotic să compari căutarea de parteneri sexuali în New York cu serviciul militar din Vietnam, pe care de altfel l-ai evitat. Nu este patriotic să te sustragi de la plata impozitelor, când familiile americane din clasa muncitoare chiar se achită de aceste obligații. Nu este patriotic să le ceri acestor familii americane care muncesc şi plătesc impozite să-ți finanțeze campania

electorală şi să le cheltuieşti apoi contribuţiile în cadrul propriilor companii.

Nu este patriotic să admiri dictatori străini. Nu este patriotic să cultivi relaţii cu Muammar Gaddafi sau să spui că Bashar al-Assad şi Vladimir Putin sunt conducători superiori. Nu este patriotic să apelezi la Rusia şi să-i ceri să intervină în alegerile prezidenţiale americane. Nu este patriotic să citezi din propaganda rusească la mitinguri. Nu este patriotic să angajezi acelaşi consilier pe care îl folosesc şi oligarhii ruşi. Nu este patriotic să ceri sfaturi de politică externă de la o persoană care deţine acţiuni într-o companie petrolieră rusească. Nu este patriotic să citeşti un discurs pe teme de politică externă scris de o persoană care lucrează şi este plătită de o companie petrolieră rusească. Nu este patriotic să numeşti în funcţie un consilier de securitate naţională care a luat bani de la un organ de propagandă rusesc. Nu este patriotic să numeşti în funcţia de secretar de stat un petrolist cu interese

financiare în Rusia, care este directorul unei companii energetice ruso-americane şi a fost decorat de Putin cu „Ordinul Prieteniei".

Nu vreau să spun că Rusia şi America trebuie să fie inamice. Vreau să subliniez că a fi patriot înseamnă *a-ţi sluji propria ţară.*

Preşedintele este naţionalist. Naţionalismul şi patriotismul nu sunt nici pe departe acelaşi lucru. Un naţionalist ne instigă să devenim cea mai rea variantă a noastră, după care ne spune că suntem cei mai buni. Un naţionalist, scria Orwell, „deşi se gândeşte veşnic la putere, victorie, înfrângere şi răzbunare", are tendinţa „de a nu fi deloc interesat de ce se întâmplă în lumea reală". Naţionalismul este relativist, căci singurul adevăr este resentimentul faţă de ceilalţi. După cum afirma şi scriitorul Danilo Kiš, naţionalismul „nu are valori universale, estetice sau etice".

Un patriot, în schimb, îşi doreşte ca naţiunea să se ridice la nivelul idealurilor ei, şi ne cere prim urmare să fim cea mai bună

versiune a noastră. Un patriot trebuie să fie preocupat de lumea reală, singurul loc în care țara sa poate fi iubită și susținută. Un patriot are valori universale, standarde în funcție de care își judecă națiunea, căreia îi dorește întotdeauna ce e mai bun. Un patriot vrea ca națiunea sa să progreseze.

Democrația a dat greș în Europa anilor '20, '30 și '40 ai secolului trecut, și continuă să dea greș și astăzi, nu numai în cea mai mare parte a Europei, dar și în multe alte regiuni ale lumii. Această istorie și această experiență sunt cele care ne dezvăluie spectrul întunecat al posibilelor noastre destine viitoare. Un naționalist va spune „nu are cum să se întâmple aici", iar acesta este primul pas către dezastru. Un patriot va spune: s-ar putea întâmpla aici, dar noi vom împiedica dezastrul.

20

Să fii cât de curajos poți

Dacă niciunul dintre noi nu este pregătit să moară pentru libertate, atunci vom muri toți sub tiranie.

Epilog

Istorie şi libertate

În tragedia *Hamlet* scrisă de William Shakespeare, eroul principal este un bărbat virtuos, cu îndreptățire şocat de ascensiunea neaşteptată a unui conducător malefic. Bântuit de vise, hăituit de coşmaruri, singur şi alienat, simte că trebuie să-şi reclădească propria interpretare a vremurilor. „Vremea e scoasă din țâțâni. Ah! Ce blestem că eu n-am fost născut ca s-o întrem!"[1] Vremurile în care trăim sunt în mod sigur scoase din țâțâni. Din anumite motive am dat uitării istoria, şi, dacă nu avem grijă, vor apărea alte motive pentru care

[1] William Shakespeare, *Hamlet*, Actul I, Scena 5, traducere de Leon D. Levițchi şi Dan Duțescu, în Shakespeare, *Opere complete*, vol 5, Editura Univers, Bucureşti, 1986. (*N.t.*)

să o neglijăm. Va trebui să regândim felul în care înțelegem momentul actual dacă dorim să ne reînnoim angajamentul față de libertate.

Până de curând, noi, americanii, am fost convinşi că viitorul nu avea să vină cu nimic nou, doar cu lucruri deja văzute şi trăite. Traumele aparent îndepărtate lăsate în urmă de fascism, nazism şi comunism păreau să devină irelevante. Ne-am permis să acceptăm *politica inevitabilității*, sentimentul că istoria nu poate să înainteze decât într-o singură direcție: către democrația liberală. După ce a căzut comunismul în Europa de Est, în 1989-1991, ne-am însuşit mitul „sfârşitului istoriei". Astfel, am lăsat garda jos, ne-am îngrădit imaginația şi am pavat calea exact pentru acel gen de regimuri despre care am spus cândva că nu au cum să mai revină vreodată.

Cert este că politica inevitabilității pare la prima vedere a fi un fel de istorie. Politicienii inevitabilității nu neagă că există un trecut, un prezent şi un viitor. Chiar acceptă varietatea

plină de culoare a trecutului îndepărtat. Cu toate acestea, descriu prezentul ca un simplu pas înainte către un viitor pe care deja îl cunoaştem, un viitor al globalizării în expansiune, al raţiunii tot mai profunde şi prosperităţii crescânde. Această doctrină poartă numele de teleologie: o derulare temporală ce conduce spre un anumit scop, de obicei dezirabil. Şi comunismul oferea o teleologie, căci promitea o utopie socialistă inevitabilă. Cu un sfert de secol în urmă, când această promisiune a fost zdruncinată, am tras o concluzie greşită: în loc să respingem teleologiile, ne-am imaginat că propria noastră poveste era cea adevărată.

Politica inevitabilităţii este o comă intelectuală autoindusă. Atât timp cât a existat o rivalitate între sistemul capitalist şi cel comunist, atât timp cât amintirea fascismului şi nazismului a rămas prezentă în mintea noastră, americanii au fost nevoiţi să acorde oarece atenţie istoriei şi să conserve conceptele care le permiteau să-şi imagineze viitoruri alternative. Dar, odată ce

am acceptat politica inevitabilității, ne-am însușit ideea că istoria nu mai este relevantă. Dacă toate evenimentele trecutului sunt guvernate de o tendință cunoscută, atunci nici nu mai este nevoie să aflăm detaliile.

Acceptarea inevitabilității a influențat felul în care s-a vorbit despre politică în secolul XXI. A înăbușit dezbaterea politică și a tins să creeze sisteme de partide în care un partid politic apăra statu-quoul, în vreme ce celălalt propunea negarea totală a acestuia. Am învățat să spunem că nu există „nicio alternativă" la ordinea de bază, un punct slab pe care teoreticianul politic lituanian Leonidas Donskis l-a numit „răul lichid". Odată ce am considerat inevitabilitatea ca de la sine înțeleasă, criticile au devenit nesigure. Analiza critică, sau ceea ce părea a fi analiză critică, presupunea adesea că statu-quoul nu putea fi schimbat și, astfel, îl consolida automat.

Unii au adus critici *neoliberalismului*, percepției că ideea de piață liberă a ajuns cumva

să le sufoce pe toate celelalte. Acest lucru este adevărat, dar până şi simpla utilizare a acestui termen înseamnă să te pleci în faţa unei hegemonii care nu poate fi schimbată. Alţi critici au vorbit despre nevoia de *ruptură*, împrumutând un termen folosit în analiza inovaţiilor tehnologice. Aplicat la mediul politic, şi acesta trimite la ideea că nimic nu se poate schimba cu adevărat, că haosul care ne animă va ajunge să fie absorbit de un sistem care se auto-reglează. Este cert că bărbatul care aleargă dezbrăcat pe terenul de fotbal perturbă publicul, dar nu schimbă regulile jocului. Însăşi noţiunea de *ruptură* are ceva adolescentin: căci presupune că adolescentul poate crea haos, deoarece ulterior adultul va restabili ordinea în urma lui.

Însă nu există adulţi. Acest haos ne aparţine.

A doua modalitate anti-istorică de a privi trecutul este *politica eternităţii*. La fel ca politica inevitabilităţii, şi politica eternităţii

ridiculizează istoria, însă în alt fel. Se concentrează asupra trecutului, dar într-o manieră egocentrică, lipsită de orice preocupare reală față de fapte. Tânjește după evenimente dintr-un trecut dezastruos, care de fapt nici nu s-au întâmplat vreodată. Politicienii eternității ne prezintă trecutul ca pe o curte interioară imensă, încețoșată, plină de monumente aproape invizibile ridicate în onoarea victimizării naționale — toate la fel de îndepărtate de momentul prezent și la fel de predispuse manipulării. De fiecare dată când se vorbește despre trecut se aduce în discuție atacul unui inamic extern la adresa purității națiunii.

Populiștii sunt adepții politicii eternității. Momentul lor de referință preferat este epoca în care republicile democratice aproape că dispăruseră de pe fața pământului, iar statele rivale naziste și sovietice erau de neînfrânt: anii 1930. Susținătorii Brexitului (ieșirea Regatului Unit din Uniunea Europeană), și-au imaginat un stat-națiune britanic, deși așa ceva

nu a existat niciodată. A existat un Imperiu Britanic şi a existat Marea Britanie, ca membră a Uniunii Europene. Pasul de a se separa de UE nu este un pas înapoi pe teren cunoscut, ci un salt în neant. Straniu este că în momentul în care judecătorii au cerut organizarea unui vot parlamentar pentru Brexit, un tabloid britanic i-a descris ca „inamici ai poporului" — un termen stalinist folosit în cadrul proceselor marionetă din anii 1930. Frontul Național din Franța îi îndeamnă pe alegători să renunțe la Europa în favoarea unui stat-națiune francez antebelic imaginar. Dar Franța, asemenea Marii Britanii, nu a existat vreodată în absența unui imperiu sau unui proiect european. Conducătorii Rusiei, Poloniei şi Ungariei fac gesturi asemănătoare, idolatrizând imaginea anilor 1930.

În campania sa din 2016, preşedintele american a folosit sloganul „America First" („America înainte de toate") — acesta fiind numele unei comisii care a încercat să împiedice Statele

Unite să se opună Germaniei naziste. Consilierul pe teme strategice al preşedintelui promite politici care vor „fi la fel de palpitante precum cele din anii 1930". Când va fi acel „din nou" din sloganul prezidenţial „Să facem America din nou măreaţă"(„Make America Great Again")? Să vă dau un indiciu: „niciodată". Preşedintele însuşi a spus că regimul are nevoie de o schimbare în stilul anilor 1930 pentru a rezolva problemele prezentului: „Ştiţi care este soluţia? Să se prăbuşească economia, ţara să se ducă de râpă, totul să fie un dezastru." El consideră că avem nevoie de „revolte pentru a ne întoarce în acea epocă în care am fost măreţi".

Potrivit politicii eternităţii, atunci când suntem seduşi de un trecut mitizat nu ne mai gândim la posibile alternative viitoare. Obiceiul pe care îl avem de a ne crampona de ideea de victimizare ne toceşte instinctul de a învăţa din propriile greşeli. Din moment ce o naţiune este definită prin virtuţile ei inerente, şi nu prin

potențialul ei viitor, politicile acesteia devin mai degrabă o discuție despre bine şi rău decât despre posibile soluții la probleme reale. Din moment ce criza este permanentă, sentimentul de urgență este mereu prezent; ideea de a ne face planuri de viitor pare imposibilă sau chiar o trădare. Cum să ne gândim la reformă, când inamicul pândeşte mereu la uşă?

Dacă politica inevitabilității se aseamănă cu o comă, politica eternității este ca o hipnoză: ne holbăm la vortexul învolburat al mitului ciclic până când cădem în transă — iar apoi, la ordinele altora, facem ceva şocant.

Pericolul de care ne lovim astăzi este trecerea de la politica inevitabilului la politica eternității, de la o republică democratică naivă şi defectuoasă la o oligarhie fascistă confuză şi cinică. Politica inevitabilității este foarte vulnerabilă la şocuri de tipul celui pe care tocmai l-a primit. Când apare ceva ce zdruncină mitul, când vremurile par scoase din țâțâni, atunci ne străduim să găsim o altă modalitate

de a organiza evenimentele pe care le trăim. Calea minimei rezistențe ne va conduce sigur de la inevitabilitate la eternitate. Dacă la un moment dat ai crezut că totul se termină cu bine, vei putea fi convins că de fapt nimic nu se sfârşeşte cu bine. Dacă la un moment dat ai ales să nu faci nimic pentru că ai crezut că progresul este inevitabil, atunci poți rămâne în continuare inert pentru că tu crezi că timpul este ciclic şi repetitiv.

Ambele teorii, atât politica inevitabilității, cât şi cea a eternității, sunt anti-istorice. Singurul lucru care le deosebeşte este istoria însăşi. Istoria ne permite să discernem tipare şi să raționăm logic. Ne ajută să ne conturăm în minte structuri în cadrul cărora putem căuta libertatea. Ne scoate la iveală momente, fiecare dintre ele diferite, dar niciunul complet unic. Să înțelegem cu adevărat un moment înseamnă să întrevedem posibilitatea de a lua parte la crearea altui moment. Istoria ne permite să fim responsabili: nu

pentru orice, ci pentru anumite lucruri. Poetul polonez Czesław Miłosz era de părere că o asemenea responsabilitate contracarează singurătatea şi indiferența. Istoria ne permite să fim alături de cei care au făcut şi au suferit mai mult decât noi.

Îmbrățişând politica inevitabilității, am crescut o generație fără istorie. Cum vor reacționa aceşti tineri americani acum că promisiunea inevitabilității a fost încălcată într-un mod atât de evident? Poate că vor aluneca dinspre inevitabilitate spre eternitate. Trebuie să sperăm că ar putea deveni, în schimb, o generație istorică, aptă să respingă capcanele inevitabilității şi eternității pe care generațiile mai vechi le-au pus în calea lor. Un lucru este sigur: dacă tinerii nu încep să facă istorie, politicienii eternității şi inevitabilității o vor distruge. Şi pentru a face istorie, tinerii americani trebuie să cunoască istoria. Acesta nu este sfârşitul, ci un început.

„Vremea e scoasă din țâțâni. Ah! Ce blestem că eu n-am fost născut ca s-o întrem!" Acestea sunt cuvintele rostite de Hamlet. Dar mai adaugă în final: „Haideți. Să mergem împreună."

„Vremea e scoasă din țâțâni. Ah! Ce blestem că eu n-am fost născut ca s-o întrem!" Acestea sunt cuvintele rostite de Hamlet. Dar mai adaugă în final: „Haideți. Să mergem împreună."

Timothy Snyder este profesor de istorie la Universitatea Yale, unde deține catedra Bird White Housum. Este autorul mai multor lucrări importante dedicate istoriei Europei de Est, naționalismului, totalitarismului și holocaustului, printre care se numără *Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin* și *Black Earth: The Holocaust as History and Warning*. Snyder este membru al Comitetului pentru Conștiință al Muzeului Memorial al Holocaustului din Statele Unite și membru permanent al Institutului de Științe Umane de la Viena.

Design copertă: Andra Radu

BESTSELLER *NEW YORK TIMES*

„Părinții Fondatori ai Americii au încercat să ne ferească de amenințarea pe care o știau, tirania care biruise democrația antică. Astăzi, ordinea noastră politică se confruntă cu noi amenințări, deloc diferite de totalitarismul secolului XX. Nu suntem mai înțelepți decât europenii care au văzut democrația căzând pradă fascismului, nazismului sau comunismului. Singurul nostru avantaj este că putem învăța din experiența lor. Acum este momentul potrivit să facem acest lucru."

– Timothy Snyder

ISBN 978-606-40-0313-3